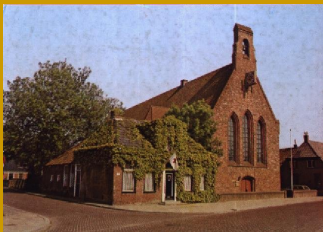

De plaats van eeuwenoude menselijke resten

'Inzichten in de discussie over
Aduard'

Jeroen
Bruinenberg

Voorpagina

Foto links boven: Ziekenzaal van het Aduarder klooster (Vannoord, 1994)

Foto links onder: Opgraving van de menselijke resten door Van Giffen in 1940 (Historische Vereniging Aduard, 2012)

Foto midden boven: Hoofdgebouw Noordelijk Archeologisch Depot (Mad Architecten, 2010).

Foto midden onder: Menselijke resten uit Aduard in het Noordelijk Archeologisch Depot.

Foto rechts boven: Groninger Museum (Miniland, 2012).

Foto rechts onder: Deel van de tentoonstelling 'tussen Hel en Hemel' in het Groninger Museum van 2001 (Archief Groninger Museum, 2001).

Voorwoord

'Funerair erfgoed-management: de herbegrafenis van Aduarder monniken.'

Negen maanden geleden werd ik aangetrokken door deze onderzoekstitel. Op dat moment wist ik weinig van erfgoed, Aduard, monniken en herbegrafenissen. Toch waren dit de elementen die mijn interesse wekten. Als student heb je de mogelijkheid om je kennis te verbreiden op vlakken die je anders niet zou bestuderen. Deze scriptie is daar een perfect voorbeeld van.

Ik ben speciale dank verschuldigd aan een aantal mensen die mij geholpen en gesteund hebben gedurende het onderzoek. Allereerst wil ik mijn begeleider Peter Groote bedanken voor zijn gerichte adviezen en inzet. Hij heeft me geënthousiasmeerd voor het onderwerp en bleef zijn enthousiasme overbrengen gedurende het onderzoek. Daarnaast wil ik de groep die heeft meegedacht over het onderzoek in een brainstormsessie bedanken. Deze sessie hielp me in de goede richting. Erik Betten wil ik bedanken voor zijn hulp tijdens het schrijven van een artikel in de historische krant van Aduard. Fred den Haring bedank ik voor zijn rondleiding door Aduard en de hulp die hij heeft geboden met het vinden van respondenten.

Tenslotte wil ik alle respondenten bedanken voor hun medewerking. De inwoners van Aduard die een enquête hebben ingevuld. En in het bijzonder bedank ik de geïnterviewden. Jullie medewerking was essentieel voor een geslaagd onderzoek.

Jeroen Bruinenberg

Samenvatting

Opgegraven menselijke resten en ethiek zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. De laatste decennia is er toenemende interesse gekomen voor de ethische kanten van de discussie over menselijke resten. De wetenschappelijke wereld staat vaak tegenover de lokale bevolking. De resten hebben een wetenschappelijke waarde, maar ook een waarde voor een gemeenschap.

In dit onderzoek wordt de discussie over de menselijke resten uit Aduard belicht. Tweehonderd skeletten van grotendeels Cisterciënzer monniken zijn in 1940 opgegraven op het voormalige kloosterterrein van Aduard. Na omzwervingen in de provincie liggen ze tegenwoordig in het Noordelijk Archeologisch Depot te Nuis. Opgegraven in Aduard, tentoongesteld in het Groninger museum en nu opgeslagen in het depot te Nuis. Wat is de juiste plaats voor deze menselijke resten en waarop baseren actoren hun mening?

Deze discussie is van twee kanten belicht. Belanghebbende instituties die vanuit hun achtergrond – geheel of gedeeltelijk – een claim kunnen leggen op de menselijke resten zijn geïnterviewd. Aan de andere kant zijn de inwoners van Aduard onderzocht via een openbaar forum en 48 enquêtes. Het onderzoek heeft raakvlakken met filosofie, antropologie en archeologie. De cultureel geografische invalshoek geeft echter een extra dimensie. Plaatsbinding en gemeenschapsbinding spelen een belangrijke rol in voorgaande discussies. De lokale bevolking wijst op de emotionele waarde van de menselijke resten. 'Ze horen bij ons' en 'Ze horen hier', zijn veelgehoorde kreten.

Uit tien interviews met instituties is een scheiding aangetoond. De archeologische instituties wijzen op de wetenschappelijke waarde en de lokale instituties richten zich voornamelijk op de erfgoedpotentie voor Aduard. Plaatsbinding speelt indirect een grote rol voor de respondenten van de lokale instituties.

Op het forum is niet gereageerd. Uit deze nulrespons zijn verschillende aannames te trekken, waaronder de aanname dat de lokale bevolking geen interesse heeft in de menselijke resten. Om dit te onderzoeken zijn enquêtes gehouden.

De enquêtes onder de lokale bevolking tonen ook een scheiding aan. Een ruime meerderheid van de bevolking heeft geen interesse in de menselijke resten. Ze zijn onverschillig. Een derde van de inwoners vindt dat de menselijke resten terug moeten naar Aduard. Ze horen bij Aduard en het is respectvol naar deze voormalige mensen. Interesse in de historie van Aduard is een bepalende factor in de opinie van de respondent.

Wat is de juiste plaats voor deze menselijke resten? Deze vraag kan niet objectief beantwoord als onderzoeker. De discussie moet verder worden gevoerd worden op filosofische gronden. Naast deze constatering weerhoudt de dubbele ethiek mij van het geven van advies. Welke institutie heeft geen achterliggende gedachten?

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Samenvatting.....	3
Figuren en Tabellen.....	7
1. Inleiding	8
1.1 Aanleiding	8
2. Theoretisch kader.....	11
2.1 Inleiding	11
2.2 Een relativerende noot.....	11
2.3 Het belang van plaats voor de overledene	12
2.4 Het belang van plaats voor de nabestaanden	12
2.4.1 Herdenken op de plaats van het stoffelijk overschot.....	12
2.4.2 Deathscapes.....	13
2.5 De rol van religie	13
2.6 Filosofische denkwijze lichaam en geest	14
2.6.1 Dualisme	14
2.6.2 Materialisme.....	15
2.6.3 Idealisme.....	15
2.6.4 Animisme	15
2.7 Plaatsverbondenheid	16
2.8 Gemeenschapsbinding	16
2.9 Menselijke resten of Cultuurhistorisch Erfgoed?.....	17
2.10 Publieke discours	18
2.11 Voorbeelden	18
2.11.1 Kennewick Man.....	19
2.11.2 Urker Schedels en Augustinesser zusters.....	19
3. Methodologie	22
3.1 Case Studie.....	22
3.2 Interviews	22
3.2.1 Opbouw Interview.....	22
3.2.2 Keuze voor Respondenten.....	23

3.2.3	Introductie Actoren.....	24
3.3	Forum.....	26
3.4	Enquêtes	27
3.5	Dataverwerking.....	27
3.5.1	Interviews.....	27
3.5.2	Forum.....	28
3.5.3	Enquêtes	28
3.6	Ethiek en Positionality.....	29
3.7	Methodologische Reflectie.....	29
3.7.1	Interviews.....	29
3.7.2	Forum.....	30
3.7.3	Enquêtes	30
4.	Resultaten en Discussie	31
4.1	Resultaten Interviews	31
4.1.1	Fred den Haring – Historische Vereniging; Voorzitter – 25 jaar Inwoner Aduard	32
4.1.2	Jess Ludwig – Kloostermuseum; Secretaris – 30 jaar inwoner Aduard – Lid NH-Kerk	33
4.1.3	At Hof – Nederlandse Hervormde Kerk; Voorzitter college van Kerkrentmeesters – Vrijwilliger Kloostermuseum	34
4.1.4	Egbert van der Werff – Bisdom Groningen/Leeuwarden; Archivaris.....	35
4.1.5	Alberic Brusckke – Cisterciënzer Klooster Diepenveen; Abt	36
4.1.6	Michiel Rooke & Ernst Taayke – Noordelijk Archeologisch Depot; Beheerders.....	37
4.1.7	Jan Oomkes – Gemeente Zuidhorn; Wethouder - 40 jaar inwoner Aduard.....	38
4.1.8	Henny Groenendijk – Provincie; Archeoloog.....	39
4.1.9	Egge Knol – Groninger Museum; Conservator – Lid Protestantse Kerk.....	40
4.1.10	Jan van Doesburg – Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed; Archeoloog	42
4.2	Discussie Interviews	43
4.2.1	Archeologische Achtergrond.....	43
4.2.2	Aduarder Achtergrond	44
4.2.3	Museale Achtergrond	44
4.2.4	Religieuze Achtergrond.....	45
4.2	Forum – Geen Reacties, Wel Aannames.....	46
4.3	Enquêtes – Verdeeldheid onder de Inwoners	47
4.3.1	Opinies respondenten	47
4.3.2	Historisch besef van belang	47
5.	Conclusie.....	48
5.1	Respondenten	48
5.2	Inwoners Aduard.....	48

5.3 Huidige Situatie en Discussie.....	48
6. Literatuurlijst	51
7. Bijlagen	56
7.1 Standaardinterview.....	56
7.2 Artikel Heemkakeel.....	59
7.3 Enquête Aduard	60
7.4 Uitgetypte Interviews.....	61

Figuren en Tabellen

Figuren

Figuur 1.1: Menselijke resten uit Aduard in het Noordelijk Archeologisch Depot.

Figuur 1.2: Deel van de tentoonstelling 'tussen Hel en Hemel' in het Groninger Museum van 2001 (Archief Groninger Museum, 2001).

Tabellen

Tabel 3.1: Overzicht Respondenten Interviews

Tabel 3.2: Overzicht Codering van de Analyse

Tabel 4.1: Overzicht Opinions Respondenten Interviews

Tabel 4.2: Overzicht Opinions Inwoners Aduard in Relatie met de Interesse in de Historie van Aduard

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

De geschiedenis van Aduard is rijk. Dit dorp huisvestte van 1192 tot 1596 één van de meest invloedrijke kloosters in de regio. In het huidige dorp herinnert niet veel meer aan deze tijd, de ziekenzaal staat als enige gebouw van het voormalig klooster nog overeind. (Moolenbroek & Mol, 2010)

Tijdens een bezoek van journalist Erik Betten aan het Noordelijke Archeologisch Depot verbaasde hij zich over het opslaan van menselijke resten in een depot. In het bijzonder verwonderde Betten zich over de staat van de menselijke resten uit Aduard. Naar schatting tweehonderd lichamen van grotendeels Cisterciënzer monniken liggen verpakt in plastic zakken en dozen van het filtersigarettenmerk Belinda. 25 lichamen per pallet gestapeld in twee rijen van vier hoog geven een bedenkelijk aanzicht op deze voormalige mensen – zie figuur 1.1.

Niet veel later sprak Betten met mijn begeleider Peter Groote over de cultureel geografische potentie van dit onderwerp. Aangetrokken door de kwestie besloot Groote het op de keuzelijst te zetten als scriptieonderwerp. Ik heb deze situatie aangegrepen om me te verdiepen in de juiste plaats voor deze menselijke resten. In dit onderzoek is de discussie in kaart gebracht en zijn de ethische kanten van het kwestie belicht.

Figuur 1.1: Menselijke resten uit Aduard in het Noordelijk Archeologisch Depot.

Er is de laatste jaren veel wetenschappelijk onderzoek gedaan naar het belang van plaats voor de overledene en zijn of haar nabestaanden. Deze groeiende belangstelling lijkt door te spelen in recente discussies over opgegraven menselijke resten. We worden er bewust van dat deze mensen met een bedoeling zijn begraven op die betreffende plaats. Mogen we dat zomaar verplaatsen?

Archeologen vinden van wel. Menselijke resten hebben vaak een archeologische waarde. Ze vertellen iets over het leven in vroegere tijden. Aan de andere kant hebben ze ook een waarde voor een gemeenschap. De menselijke resten behoorden ooit tot een levend mens, een mens die zich verbonden voelde met een gebied en bevolkingsgroep. De huidige discussie over menselijke resten richt zich vaak op deze twee aspecten; de archeologische waarde tegenover de emotionele waarde.

Over de hele wereld is er frictie opgetreden tussen de twee groepen die de bovenstaande belangen vertegenwoordigen. De wetenschappelijke wereld tegenover de lokale gemeenschap. In andere benaming kan dit ook omschreven worden als de heersende wetenschappelijk discours tegenover de inferieure lokale bevolking. Heeft de lokale gemeenschap geen recht op hun voorvader?

In voorgaande discussie voelt de lokale gemeenschap zich vaak sterk verbonden met hun 'voorvader'. Ze willen niet dat de wetenschap de rust van deze persoon verstoort. De Kennewick Man, Spirit Cave Man en de Gordon Creek Woman zijn slechts een paar voorbeelden van beroemde

cases uit Australië en de Verenigde Staten. (Owsley & Jantz, 2001) (Swedlund & Anderson, 2003) (Thomas, 1999). De Kennewick Man case wordt later in dit onderzoek dieper uitgelicht.

In Nederland is er ook strijd geweest om menselijke resten. Bekende voorbeelden zijn de menselijke resten uit Schokland en de fel bediscussieerde Urker schedels. Sterk verbonden gemeenschappen met een sterke connectie met de plaats waarin ze leven of leefden (Urkerschedels, 2010) (Van den Broek, 2000).

Maar ook in plaatsen met minder sterk verbonden gemeenschappen zijn herbegravenissen steeds vaker aan de orde. Recentelijk zijn de resten van de Augustinesser Zusters herbegraven in Blokker en skeletten van de voormalige begraafplaats uit Doorn zijn teruggebracht in Doorn. Inwoners maken zich druk over het lot van hun voormalige plaatsgenoten. Door een actieve lobby keren steeds meer menselijke resten terug op de plaats van opgraving.

Deze verschillende voorbeelden roepen vragen op omtrent de menselijke resten uit Aduard. De resten liggen nog in het Noordelijk Archeologisch Depot te Nuis, maar horen ze daar wel thuis? Dit onderzoek gaat specifiek in op de plaats van de menselijke resten uit Aduard. Begraven in Aduard, opgegraven in 1940, opgeslagen op verschillende locaties in de provincie en in 2001 tentoongesteld in het Groninger museum. Waar horen ze?

Figuur 1.2: Deel van de tentoonstelling 'tussen Hel en Hemel' in het Groninger Museum van 2001 (Archief Groninger Museum, 2001).

Gedurende dit onderzoek speelt het ethische aspect een belangrijke rol. Buiten de ethische vraag of menselijke resten in een depot opgeslagen mogen worden, spelen andere factoren een rol. Welke rol speelt religie? Wat zijn de achterliggende afwegingen die respondenten maken tijdens de beantwoording? Het doel van het onderzoek is om grip te krijgen op de ethische discussie over de juiste plaats van de menselijke resten uit Aduard. Hoe denken verschillende actoren over de kwestie, en welke factoren spelen daarin een belangrijke rol? Vanuit dit doel is de volgende hoofdvraag opgesteld:

- Waarop baseren actoren hun mening over de juiste plaats van de menselijke resten uit Aduard?

Het begrip plaats kan op verschillende manieren geïnterpreteerd worden. Is de plaats van de menselijke resten boven of onder de grond? En is de geografische locatie waartoe ze behoren Aduard, Nuis, Groningen of een andere plaats?

Om antwoord te geven op de hoofdvraag zullen er twee verschillende deelvragen worden onderzocht. De discussie over de juiste plaats van de menselijke resten uit Aduard hangt af van verschillende aspecten. Als cultureel geograaf is het belangrijk om de verschillende standpunten van actoren te ontdekken en te begrijpen. Waarom liggen bepaalde aspecten ten grondslag aan het standpunt van de respondent? Vanuit deze gedachte wordt de eerste deelvraag opgesteld:

- Waarop baseren verschillende instituties met een connectie met de menselijke resten uit Aduard hun mening over de juiste plaats van de menselijke resten uit Aduard?

Het is interessant om de opinie van verschillende instituties tot in detail te onderzoeken. Maar een grote groep belanghebbenden zijn de inwoners van Aduard. Op welke manier kijkt deze groep aan tegen de discussie? Dit leidt tot de volgende deelvraag:

- Waarop baseren de inwoners van Aduard hun mening over de juiste plaats van de menselijke resten uit Aduard?

In dit hoofdstuk is een inleiding gegeven op het onderzoek. Hoofdstuk twee gaat in op de bestaande theorie over het onderwerp en dient als fundering voor het onderzoek. Dit hoofdstuk bespreekt het belang van plaats voor nabestaanden en overledenen, en wijst op de factoren die een rol spelen in de hedendaagse discussies. Deze factoren worden toegelicht aan de hand van drie voorbeelden. Het derde hoofdstuk bestaat uit de methodologische verantwoording van gebruikte onderzoeksmethoden. Hoofdstuk vier bespreekt en bediscussieert de resultaten. Tenslotte geeft hoofdstuk vijf de eindconclusies en een einddiscussie.

2. Theoretisch kader

2.1 Inleiding

Waar horen de menselijke resten uit Aduard thuis? Om inzicht te krijgen in deze discussie is de theoretische fundering van belang. In dit literatuuronderzoek worden factoren behandeld die van belang zijn in de discussie over menselijke resten. De factoren worden onderscheiden in algemene factoren en plaats specifieke factoren. Algemene factoren hebben te maken met de algemene denkwijzen van de respondent over de omgang met menselijke resten. De situatiespecifieke factoren gaan in op factoren die van wisselend belang zijn bij verschillende discussies.

Paragraaf 2.1 gaat in op de noodzaak om iets met het stoffelijk overschot te doen. Het lichaam wordt een hygiënisch probleem. Na deze relativerende constatering gaat paragraaf 2.2 dieper in op het belang van plaats voor overledenen. Waarom wilde Pim Fortuyn herbegraven worden in het Italiaanse dorp Provesano (De Hart, 2005)? En waarom worden Amerikaanse oorlogsslachtoffers teruggebracht naar de Verenigde Staten (Dreazen & Fields, 2010)? Onpraktische wensen die van groot belang zijn voor de overledene, maar ook voor de nabestaanden. Paragraaf 2.3 bespreekt het belang van plaats voor nabestaanden. Via de term deathscapes wordt het belang van de plaats van het stoffelijk overschot besproken. Wederom wordt er een relativerende noot aangeslagen: eeuwig grafrecht is tegenwoordig voor een enkeling weggelegd. In paragraaf 2.4 wordt de rol van religie besproken. Dit hoofdstuk wijst op de algemene invloed van religie, maar ook op de situatiespecifieke rol. Religieuze overledenen hebben andere wensen en vanuit deze gedachte kan de respondent anders reageren. Paragraaf 2.5 bespreekt de invloed van de denkwijze over het lichaam en de geest op de mening.

De volgende paragrafen gaan in op de situatiespecifieke factoren. Paragraaf 2.6 begint met een uitwerking van het concept plaatsbinding. In dit concept komt gemeenschapsbinding naar voren, een term die dieper wordt uitgewerkt in paragraaf 2.7. Paragraaf 2.8 gaat in op de erfgoedpotentie van menselijke resten. Zijn de resten voormalige mensen of cultuurhistorisch erfgoed?

In paragraaf 2.9 wordt een andere factor besproken die van invloed kan zijn op de discussie: de publieke discours. Het hoofdstuk eindigt met drie voorbeelden in paragraaf 2.10. Deze voorbeelden tonen de rol van de besproken factoren aan in verschillende voorgaande discussies.

2.2 Een relativerende noot

Dood. Wat nu? Nadat iemand overlijdt wordt het lichaam een hygiënisch probleem. Het stoffelijk overschot zal gaan rotten en zal zorgen voor een hinderlijke stankoverlast. Dit hygiënische probleem heeft ervoor gezorgd dat over de hele wereld verschillende manieren zijn bedacht om het afvalprobleem op te lossen.

Verskillende vormen zijn in staat om het lichaam te verwerken en het hygiënische probleem op te lossen. Waarom zijn er dan verschillende vormen? Overal ter wereld is een overleden persoon veel meer dan een hygiënische probleem.

In Nederland was begraven lange tijd de meest gebruikte vorm van verwerking, maar sinds de helft van de vorige eeuw is cremeren sterk in opkomst. Het percentage dat kiest voor cremeren ligt tegenwoordig op 57% (Heessels, 2012).

Deze verschuiving is mede veroorzaakt door de afgenomen waarde van het begrip 'laatste rustplaats'. Symbolisch wordt tijdens een begrafenis vaak gesproken over de laatste rustplaats. Dit indiceert dat de plaats waar de overledene begraven wordt, de laatste is. Echter, tegenwoordig is in Nederland – afhankelijk van de regels van de begraafplaats – een overleden persoon minimaal tien jaar verzekerd van zijn plaats op de begraafplaats. Dit is de tijd die nodig wordt geacht voor het verteren van het stoffelijk overschot. Mocht de plaats van het graf belangrijk zijn voor de

nabestaanden, dan kunnen de nabestaanden er voor kiezen om de rechten voor het graf te verlengen (Wojtkowiak en Wieggers, 2008).

De ruiming van graven wordt geleid via strenge regelingen waarbij er getracht wordt respectvol om te gaan met de menselijke resten (Heessels, 2012). Na de ruiming worden de menselijke resten, in kleine kartonnen dozen, herbegraven in knekelputten op een andere plaats van de begraafplaats. De plaats van menselijke resten na ruiming blijft onder de grond, dichtbij de originele begraaflocatie (Van Dijk en Mennen, 2002). Steeds vaker staat er één gedenksteen voor de menselijke resten die begraven liggen in knekelputten (Heessels, 2012).

In de analyse wordt de beschreven relativiserende houding geplaatst in de categorie 'relativisme'. Hygiënisch relativisme speelt geen rol meer in deze discussie, de botten zijn verteerd. Maar relativisme gericht op de ruiming van graven is een factor die meespeelt.

2.3 Het belang van plaats voor de overledene

De laatste jaren is er veel onderzoek gedaan naar het belang van plaats voor nabestaanden. Maar ook voor de overledene speelt de plaats van zijn stoffelijk overschot een rol. Via het testament geeft de overledene zijn 'laatste wil' mee aan de nabestaanden. De vorm van uitvaart is veelal een essentieel punt, de overledene bepaalt wat er met het lichaam moet gebeuren. Hierbij speelt de plaats vaak een grote rol.

Uit onderzoek van De Jong & Kreiting (2008) is geconstateerd dat 65% van de mensen die begraven wil worden al nagedacht heeft over zijn of haar laatste rustplaats. Deze groep vindt het belangrijk dat ze op een specifieke plaats terecht komen. Een plaats waarmee ze zich verbonden voelen.

Het is aan de nabestaanden de laatste wensen omtrent het stoffelijk overschot met respect uit te voeren. Voor de cisterciënzer monniken speelde hun laatste rustplaats een belangrijke rol. De monniken wilden begraven worden in de geweide grond van het klooster in Aduard. De resten hebben zelf geen mogelijkheid meer om te spreken. De nabestaanden kunnen dat wel.

In dit onderzoek wordt een verwijzing naar de wensen van de overledenen gecategoriseerd met de term 'respect'. Respect voor de overledenen. Respect voor de mensen die het ooit waren en respect voor de laatste wensen van deze mensen

2.4 Het belang van plaats voor de nabestaanden

In de vorige paragraaf is het belang voor plaats voor de overledene aangestipt. De rol van de nabestaanden is om respect te tonen aan de wensen van de overledene. Maar voor nabestaanden is de plaats van het stoffelijk overschot vaak meer dan een wensvervulling van de overledene. Nabestaanden hechten waarde aan de plaats van het stoffelijk overschot.

2.4.1 Herdenken op de plaats van het stoffelijk overschot

In dit onderzoek gaat het over het belang van de plaats van het stoffelijk overschot. In 2008 hebben De Jong & Kreiting onderzoek gedaan naar het bezoekgedrag van mensen naar de rustplaats van begraven dierbaren. Uit dit onderzoek blijkt dat 65% van de ondervraagden het graf zelden tot nooit bezoekt. Slechts twee procent gaf aan dat ze het graf van hun dierbaren vaak bezochten. Over het algemeen bezoeken nabestaanden het graf niet vaak. De materiële plaats van het stoffelijke overschot speelt een minieme rol volgens het onderzoek van De Jong & Kreiting.

Bij gecremeerde resten zijn deze cijfers moeilijker te berekenen. Het stoffelijk overschot speelt veelal een directe rol in het dagelijkse leven van de nabestaanden. Doden krijgen vaak letterlijk een plek thuis in een urn of in een sieraad. Nabestaanden hebben het stoffelijk overschot daardoor altijd dichtbij. Uit het onderzoek van Heessels (2012) blijkt dat nabestaanden de asresten vaak uitstrooien

over een plek waar de overledene een hechte band mee had. Deze plek wordt gebruikt om de overleden dierbare te herdenken.

De mobiliteit van asresten lijkt voor een intiemere relatie te zorgen met het stoffelijk overschot. Toch constateert Davies (2002) in zijn onderzoek dat het verschil in herdenken tussen cremieren en begraven miniem is. 86% van de ondervraagden vond dat er geen verschil zat in de manier van herdenken.

De laatste rustplaats op een kerkhof wordt gemiddeld niet vaak bezocht door de nabestaanden. Dit betekent niet dat mensen er geen waarde aan hechten. Het idee van een respectvolle laatste rustplaats kan genoeg zijn voor de nabestaanden. Toch lijkt de plaats van begraven stoffelijk overschot niet van groot belang te zijn.

2.4.2 Deathscapes

De laatste rustplaats van het stoffelijk overschot speelt misschien niet een grote rol, maar wellicht dat andere herinneringsplekken een grotere rol spelen. In een onderzoek van Maddrell & Sidaway (2010), met betrekking tot de omgang met overledenen, wordt aangestipt dat het belang van plaats op een grotere schaal gezien moet worden. Hiervoor introduceren Maddrell & Sidaway de term 'deathscapes'.

Maddrell en Sidaway omschrijven deathscapes als plaatsen geassocieerd met dood en plaatsen voor de dood. Deze plaatsen zijn veelal emotioneel beladen en doordrongen van betekenissen en associaties. In hun onderzoek tonen ze aan dat nabestaanden waarde hechten aan plekken die ooit belangrijk waren voor de overledene. Tijdens het leven zijn bepaalde plaatsen belangrijk voor mensen. Na het overlijden van een persoon gebruiken nabestaanden deze plekken om de overledene te herdenken. Deze plekken kunnen allerlei vormen aannemen: een begraafplaats, een favoriete plek van de overledene of een plaats van ongeluk. Door de tijd heen kan het belang van een deathscape toenemen en afnemen. Het is een flexibel proces.

Doordat ze emotioneel beladen zijn, zijn potentiële veranderingen van deze plaatsen gevoelig voor sociale conflicten. Deze conflicten kunnen van publiek belang zijn, maar kunnen ook op persoonlijk niveau spelen. Het opgraven van menselijke resten kan sociale conflicten creëren als mensen waarde hechten aan de plaats.

In de analyse wordt de term 'deathscapes' gebruikt om het belang van plaats voor nabestaanden te categoriseren. De deathscapes hebben betrekking op het belang van de plaats van het stoffelijk overschot voor de respondenten.

2.5 De rol van religie

In Nederland heeft het christendom een grote rol gespeeld in het proces van overlijden en begraven. Gelovigen werden begraven om voorspoed te krijgen in het hiernamaals en met het idee om op de 'dag des oordeels' te herrijzen vanuit hun graf.

De laatste decennia is er grootschalige secularisering opgetreden onder de Nederlandse bevolking. In 1909 was slechts vijf procent van de Nederlandse bevolking niet verbonden met een religieuze institutie en 92% gaf aan christelijk te zijn. Uit onderzoek van Bernts et. al (2007) is gebleken dat het percentage christenen in 2006 was afgenomen tot 30% van de bevolking. 61% van de bevolking gaf aan niet lid te zijn van een religieuze institutie.

Toch heeft de grootschalige secularisatie er niet voor gezorgd dat mensen niet geloven in een leven na de dood. 29% van de bevolking die niet verbonden is aan religieuze institutie gaf aan te geloven in een leven na de dood, 33% verkondigde te twijfelen (Venbrux, 2007). Het geloof in de kerk is afgenomen. Het geloof in een ritueel afscheid namens de kerk, met als doel om voorspoed te krijgen in het hiernamaals of op de dag des oordeels, is afgenomen.

Ook binnen de gelovige instituties is de verwachting van 'onsterfelijkheid', zelden het hoofdmotief bij een uitvaart. 52% van de mensen die begraven willen worden maken deze keuze vanuit het geloof. Bij een crematie ligt dit percentage op twintig. Gelovigen geven zelden het hiernamaals aan als de hoofdreden. 13% kiest voor een bepaalde vorm omdat ze onsterfelijkheid in het vooruitzicht willen hebben. (Keulen & Kloosterboer, 2009). Concepten als het 'hiernamaals' en 'herrijzenis' spelen in de huidige tijd nauwelijks nog een rol (Wojtkowiak, 2012).

In de analyse wordt een verwijzing naar een religieus beeld van de respondent gecategoriseerd met de term 'religie'. Een respondent kan vinden dat iedereen begraven moet worden in afwachting van de herrijzenis. Aan de andere kant kan een respondent verwijzen naar de tijd waarin deze mensen uit Aduard geleefd hebben. Voor die mensen was een herrijzenis van groot belang. Ze lagen te wachten op de 'dag des oordeels', in geweide grond. In de analyse wordt een motivatie in deze trant geplaatst in de categorie 'respect' vanuit religieuze motieven.

2.6 Filosofische denkwijze lichaam en geest

In het voorgaande deel is de rol van religie behandeld. Maar wat voor waarde heeft een stoffelijk overschot voor ons? Volgens Bienkowski (2006) speelt de filosofische denkwijze over de relatie tussen het lichaam en de geest een belangrijke rol in de waardering van menselijke resten. Deze denkwijze speelt een grote rol in de discussie over menselijke resten en kan tot fundamentele misverstanden leiden tussen mensen over menselijke resten.

Conflicterende denkwijzen hebben een rol gespeeld in Australische en Amerikaanse discussies. Bienkowski onderscheidt vier verschillende denkwijzen over de relatie van het lichaam met de geest. Hoe we aankijken tegen deze relatie bepaalt voor een groot deel hoe we aankijken tegen de discussie over menselijke resten. De vier denkwijzen, die ook in de analyse worden onderscheiden, zijn:

1. Dualisme, het lichaam en de geest zijn twee gescheiden vormen.
2. Materialisme, alleen het lichaam bestaat.
3. Idealisme, alleen de geest bestaat.
4. Animisme, het lichaam en de geest zijn twee verbonden vormen.

In het vervolg van dit hoofdstuk zullen de vier denkwijzen verder worden uitgelicht. De vraag over de relatie van lichaam en geest, wordt door filosofen een metafysische vraag genoemd. Het is een vraag zonder empirisch bewijs. Daardoor is het niet zeker of één van de posities de waarheid is. Toch creëren mensen bewust of onbewust veelal een fundamenteel idee over de relatie tussen lichaam en geest. Gedurende het leven wordt een individu door verschillende kringen beïnvloed in zijn filosofische denkwijze. Religie, of het ontbreken daarvan, speelt vaak een essentiële rol in de denkwijze over de relatie (Bienkowski, 2006).

Veel andere filosofische standpunten over de relatie van het lichaam met de geest worden genoemd in de literatuur – bijvoorbeeld occasionalisme en interactionisme. Deze denkwijzen borduren in grote zin voort op de hieronder beschreven denkwijzen. In dit onderzoek wordt gefocust op de vier hieronder uitgediepte denkwijzen.

2.6.1 Dualisme

Dualisme gaat ervan uit dat het lichaam en de geest van elkaar gescheiden zijn. Een lichaam bestaat uit materie en bezit een immateriële geest of ziel. Descartes was in de 17^e eeuw de eerste die dit idee opperde. In zijn zoektocht naar empirisch bewijs voor het bestaan van god en de onsterfelijkheid van de ziel bedacht hij het dualisme. Het lichaam is verbonden aan de geest, maar het maakt niet deel uit van het denken, het zijn twee aparte mechanismen. De geest is van groot

belang en het lichaam verliest zijn directe waarde nadat de persoon overleden is. Deze denkwijze komt voor in verschillende religies, onder meer het Christendom en het Jodendom (Bienkowski, 2006).

In een discussie over het doneren van organen wordt het volgende gezegd: 'While we should give the body due respect, we find no Biblical grounds for placing undue value upon a corpse destined for decay even though that body has been, in life, the dwelling place of the Spirit of God.' (Turner, 1988). Ondanks dat het lichaam met respect behandeld moet worden, verliest het lichaam zijn waarde. Het wordt een object. Puur gericht op de filosofische denkwijze moet het deze mensen niet uitmaken wat er met menselijke resten gebeurt.

2.6.2 Materialisme

Het dualisme roept vragen op die niet te beantwoorden zijn. De geest heeft geen massa en neemt geen ruimte in. Hoe kan zo iets interactie hebben met iets dat wel massa heeft en ruimte inneemt? Deze filosofische strijd heeft de westerse filosofie lang beziggehouden en leidde tot de opkomst van het materialisme.

In het materialisme bestaat er alleen materie. Alleen materiële objecten met vorm, eigenschappen en relaties zijn van belang. Het lichaam is een materieel object en wordt aangestuurd door de materiële hersenen. Het materialisme wordt veelal aangenomen als een waarheid in een wetenschappelijke atheïstische wereld.

Bij deze denkwijze verliest het lichaam zijn waarde zodra het lichaam komt te overlijden. Vanuit deze denkwijze is het ethisch gezien verantwoord om menselijke resten te gebruiken voor wetenschappelijk onderzoek. Toch is er ook veel kritiek merkbaar op het materialisme; hoe kunnen de hersenen emoties, percepties, verlangens en verbeeldingen creëren? (Bienkowski, 2006)

2.6.3 Idealisme

Het idealisme is het tegenovergestelde van het materialisme en wordt daardoor ook vaak het immaterialisme genoemd. In deze denkwijze is er alleen plaats voor de geest. De wereld bestaat uit mentale representaties van een geest. Materiële objecten zijn beperkt tot de geest en de toestand van de geest.

In de westerse filosofie krijgt deze denkwijze niet veel aanhang. Toch is het idealisme veelvuldig terug te vinden in de hedendaagse oosterse religieuze tradities. Het Hindoe geloof is sterk gebaseerd op deze filosofische denkwijze.

In de discussie over menselijke resten speelt het idealisme niet een grote rol. Het lichaam bestaat niet buiten de mentale representatie van de geest om, dus het maakt niet uit wat er met het lichaam gebeurt. (Bienkowski, 2006)

2.6.4 Animisme

Het animisme is de denkwijze dat elk element van de wereld bewustzijn en een geest bezit. Het is onmogelijk dat bewustzijn ontstaat en zich ontwikkelt vanuit fysieke materie zonder bewustzijn. Concluderend, als bewustzijn en materie heden ten dage bestaan, moeten ze altijd hebben bestaan. Het centrale punt van animisme is dat materie onlosmakelijk verbonden is met het bewustzijn.

Na het overlijden gaat het lichaam verder in een andere samenstelling. Het onderbreken van dit proces wordt in het animisme niet gewaardeerd. Het lichaam behoort terug aan de natuur. In veel hedendaagse culturen wordt deze filosofische denkwijze omarmt. Grote groepen Aboriginals, Maori en Indianen geloven dat het bewustzijn verbonden is aan natuur.

Deze denkwijze heeft geleid tot onbegrip in veel discussies over menselijke resten met de 'wetenschappelijke' materialistische denkwijze. Volgens het animisme horen menselijke resten in de natuur en niet in wetenschappelijke laboratoria. (Bienkowski, 2006)

2.7 Plaatsverbondenheid

Ze horen op deze plek! Een veelgehoorde kreet in de discussie over menselijke resten. Maar welke invloed heeft plaatsverbondenheid op de discussie over de juiste plaats van menselijke resten? Verscheidene voorbeelden uit het verleden tonen aan dat mensen, met een sterke band met de plaats waar de menselijke resten vandaan komen, een sterke mening hebben in deze discussie.

Plaatsverbondenheid wordt vaak omschreven als een gevoel dat mensen associëren met bepaalde omgevingen (Kyle et al., 2005). Deze gevoelens worden gestimuleerd door elementen als gevoel, emotie en affectie. Dit gevoel speelt af op verschillende schaalniveaus die niet direct zijn af te bakenen. Het is mogelijk om de binding met een plaats individueel te meten. Maar onderzoekers zijn tot de conclusie gekomen dat hele samenlevingen een collectieve verbondenheid kunnen voelen met plaatsen. In veel gevallen wordt de verbondenheid van individuen met plaatsen gestimuleerd door familie, vrienden en gemeenschappen. Sociale relaties bepalen voor een groot deel de plaatsverbondenheid (Low & Altman, 1992).

Door de jaren heen is plaatsverbondenheid vaak onderworpen aan verschillende termen die in grote lijnen hetzelfde representeren; ze spreken bijna allemaal over gevoel, emotie en affectie met een plaats. Een greep uit de terminologie; 'Sense of Place' (Hay, 1998), 'Place Identity' (Proshansky, 1978), 'Place Dependence' (Stokols & Shumaker, 1981), and 'Rootedness' (Hummon, 1992). Deze termen worden soms afzonderlijk gebruikt, maar ook veelvuldig als onderdeel van de overkoepelende term plaatsverbondenheid.

Voor de analyse wordt gewerkt vanuit de hoofdterm: plaatsverbondenheid. Vanuit dit startpunt wordt het werk van Williams & Rogenbuck (1989) en Schreyer et al. (1981) gevolgd. Deze onderzoekers maken een onderscheidt tussen plaatsidentiteit en plaatsafhankelijkheid.

De plaatsidentiteit is de cognitieve verbondenheid tussen een individu en zijn fysieke omgeving. Het is de dimensie die de identiteit van een persoon bepaalt aan de hand van de fysieke omgeving. De omgeving straalt bewuste en onbewuste idealen uit naar het individu en vertellen iets over de persoon. Ze bieden de persoon de mogelijkheid om zijn identiteit te uiten en te bevestigen (Prohansky, 1978).

Plaatsafhankelijkheid is het concept dat ingaat op de mogelijkheid van een plaats om bepaalde doelen te bewerkstelligen (Jorgensen & Stedman, 2001). Stokols en Shumaker (1981) constateerden in hun onderzoek dat de verbondenheid van een individu met een plaats vergroot kan worden door de functionele waarde.

Naast de plaatsidentiteit en plaatsafhankelijkheid wordt in dit onderzoek nog een derde factor onderscheiden die van invloed is op plaatsverbondenheid: gemeenschapsbinding. Betekenisvolle sociale relaties die onderhouden worden in bepaalde omgevingen zijn van grote invloed op de plaatsverbondenheid van een individu. Mesch & Manor (1998) observeerden dat de sociale relaties van respondenten met hun buurt van grote invloed waren op hun emoties ten opzichte van de buurt. Respondenten met veel goede vrienden in de buurt voelden zich sterker verbonden met de buurt. Hidalgo & Hernández (2001) constateerden hetzelfde patroon in hun onderzoek. Respondenten voelden zich meer verbonden met de sociale relaties binnen het huis, buurt of stad.

2.8 Gemeenschapsbinding

Gemeenschapsbinding speelt een grote rol in de definiëring van plaatsverbondenheid. In sommige onderzoeken wordt het gezien als hoofdindicator. Binnen de discussie over de juiste plaats van menselijke resten heeft gemeenschapsbinding een grote rol gespeeld. Het afbakenen van een gemeenschap gebeurt vaak in gemeenschappen met een sterke plaats- en gemeenschapsbinding. Het proces van het afbakenen van de gemeenschap en het claimen van menselijke resten draagt bij aan het verhogen van de verbinding (Verdery, 1999) (Gaag van der, 2009). Maar wat is gemeenschapsbinding?

In 1974 introduceerden Kasarda & Janowitz de term 'community attachment' als synoniem voor plaatsverbondenheid. Maar gemeenschapsbinding is niet altijd plaatsgebonden. Zoals Durheim (1964) opmerkte: een samenleving ontwikkelt gemeenschappen om interesses en kwaliteiten. De geografische locatie speelt een minder belangrijke rol. Een verbonden gemeenschap van wetenschappers hoeft niet dezelfde plaatsbinding te hebben.

Ahlbrant & Cunningham (1979) constateerden het belang van gemeenschapsbinding voor inwoners om zich in te zetten voor de wijk. Meest bepalende factoren in dit onderzoek bleken: het aantal jaren dat een individu woonachtig is op dezelfde plaats, de tevredenheid met de buurt en een goede relatie met de burens. Gemeenschapsbinding wordt met de jaren opgebouwd en hangt sterk af van de buurt.

Maar, zoals eerder opgemerkt: gemeenschappen laten zich niet altijd geografisch vangen. Met deze gedachte hebben McMillan & Chavis (1986) vier factoren onderscheiden die samen in staat worden geacht om gemeenschapsbinding te vangen. Het richt zich op de band met de groep en in mindere mate op de band met de plaats.

- (i) Membership, het gevoel dat iemand deel uit maakt van een gemeenschap.
- (ii) Influence, het gevoel dat een individu een verschil maakt voor zijn gemeenschap.
- (iii) Integration and Fulfillment of Needs, het gevoel dat de behoeften van de individu voldaan worden in de gemeenschap.
- (iv) Shared Emotional Connection, toewijding en geloof dat leden van de gemeenschap dezelfde geschiedenis, toekomst, plekken en ervaringen zullen delen.

Deze vier factoren staan centraal bij het bespreken van de gemeenschapsbinding van de respondenten. In dit onderzoek wordt gemeenschapsbinding in sommige gevallen los gezien van plaatsbinding en in sommige gevallen ook onderdeel van plaatsverbondenheid. Menselijke resten met connecties met nabestaanden in Aduard worden bestudeerd. Voor de monnikenskeletten gaat deze aanname waarschijnlijk niet op, maar een ander deel heeft vermoedelijk nabestaanden onder de huidige Aduarders (Taayke, 2012). De rol van een hechte gemeenschap met een sterke plaatsverbondenheid wordt getoond in de onderstaande voorbeelden over de Urker schedels en de Kennewick Man.

2.9 Menselijke resten of Cultuurhistorisch Erfgoed?

Tot dit punt ging het voornamelijk over de gevoelens die meespelen in de discussie over menselijke resten. Maar menselijke resten kunnen ook ingezet worden om bepaalde doelen te realiseren. Het streven naar een doel kan de mening van de respondent sterk beïnvloeden. Daarom is het in dit onderzoek van belang dat de achterliggende intenties van de respondenten bloot worden gelegd. Willen de respondenten de menselijke resten inzetten als cultuurhistorisch erfgoed? Deze paragraaf bespreekt de complicaties van erfgoed en gaat in op de verschillende mogelijkheden die menselijke resten bieden.

Het is belangrijk te definiëren wanneer iets cultuurhistorisch erfgoed is. Volgens Ashworth et al. (2007) is erfgoed een deel van het verleden dat wordt geselecteerd in het heden voor hedendaagse doeleinden – economisch, sociaal, politiek – en dat wordt uitgekozen om na te laten voor toekomstige generaties. Deze keuzes worden gemaakt op basis van hedendaagse waarden van de huidige samenleving. Doordat het wordt geselecteerd in het heden kan alles erfgoed zijn – ook menselijke resten.

Menselijke resten kunnen op verschillende manier ingezet worden. De essentiële vraag die gerelateerd is aan dit onderwerp is: van wie is erfgoed? Van wie zijn de menselijke resten? Ashworth et al. (2007) stellen dat de betekenissen die worden gegeven aan erfgoed veelal de dominante politieke, sociale, religieuze en etnische groeperingen van een samenleving reflecteren. In de kwestie

van Aduard hebben de wetenschappers het recht op de menselijke resten geclaimd. Het is belangrijk voor wetenschappelijk onderzoek en voor de toekomstige generaties. Maar welk idee hebben de nabestaanden over de discussie?

Het is denkbaar dat de lokale bevolking vindt dat zij het recht op de menselijke resten moet hebben. Binnen erfgoed spelen machtsverhoudingen een rol. Daardoor is erfgoed vaak betwist. Een samenleving is divers en betekenissen die worden gegeven aan erfgoed kunnen sterk verschillen per groep en individu. Erfgoed en de betekenis van erfgoed worden niet door iedereen in de samenleving erkent of begrepen. Doordat het een hedendaagse constructie is kan de betekenis door de jaren heen veranderen. De groep met het recht op het erfgoed is hierin van groot belang.

Menselijke resten vallen in de speciale categorie archeologisch erfgoed. Dit is een vorm die zich richt op archeologische objecten gemaakt door de mens, waarbij de mens zelf ook als archeologisch object gezien kan worden. Archeologisch erfgoed is niet plaatsgebonden en kan daardoor op betwiste plekken komen (Pokotylo en Guppy, 1999). Voorbeeld is de, in Egypte gevonden, Rosetta Stone. Op het moment tentoongesteld in het British Museum, maar sinds 2003 heeft Egypte de steen teruggeëist. Een eis die niet is ingewilligd door het British Museum (Huttinger, 2005).

In de analyse van dit onderzoek wordt een onderscheid gemaakt tussen erfgoed met vier verschillende institutie achtergronden: Aduard, musea, religie en wetenschap. Deze vier groepen worden onderscheiden in drie doeleinden: sociaal, economisch en politiek. Het sociale doel van wetenschappelijk erfgoed is anders dan het sociale doel voor Aduard. Vandaar dat dit onderscheid is gemaakt in de analyse.

2.10 Publieke discours

In de vorige paragraaf is gesproken over de invloed van machtsverhoudingen in de discussie over menselijke resten. Er is geconstateerd dat de wetenschappers het recht hebben geclaimd op de menselijke resten uit Aduard. De heersende wetenschappelijk discours heeft het recht op de botten geclaimd. Maar machtsverhoudingen zijn veranderbaar. De publieke discours is een middel om de macht te laten verschuiven.

De media is van groot belang. Ze genereren bekendheid en dragen bij aan de opinievorming van de bevolking. Het creëren van bewustzijn ten aanzien van de gevaren van Joden in het nazi-Duitsland is één van de bekendste voorbeelden. De publieke discours werd ingezet met een doel (Wodak, 1989).

Tegenwoordig spelen de sociale media een belangrijke rol (Koch, 2005). Sociale media als Twitter, Facebook en Internetfora zijn een uitlaatklep voor de burgers. Ze zijn niet gebonden aan een gemeenschappelijke afspraak tussen mensen op een bepaalde plek (Klein, 1999) (Kaplan & Haenlein, 2010). De recente rellen in London zijn een voorbeeld van de invloed van sociale media. Twitter werd ingezet door de bevolking om zich te formeren tegen de politie op geselecteerde plaatsen (Ingram, 2011).

In dit onderzoek is de media in eerste instantie gebruikt om aandacht te genereren. Vervolgens is een internetforum opgericht om de inwoners een platform te geven. Het was een mogelijkheid voor de inwoners om de wetenschappelijk claim aan te vallen. Moet het recht op de menselijke resten van groep veranderen?

2.11 Voorbeelden

In de onderstaande paragrafen worden drie voorbeelden besproken van discussies over menselijke resten. Via de voorbeelden wordt de rol van besproken factoren verduidelijkt. Extra aandacht gaat

uit naar de drie situatiespecifieke factoren: plaatsverbondenheid, gemeenschapsbinding en erfgoedpotentie.

2.11.1 Kennewick Man

Op 28 juli 1996 stuitten studenten in het plaatsje Kennewick op het skelet van een man. Wetenschappers deden onderzoek en schatten dat de botten meer dan 9000 jaar oud zijn. De resten zijn een bron van informatie voor de wetenschappers in de Verenigde Staten.

Maar als het nieuws van de vondst de huidige Indianenstammen bereikt ontstaat er een strijd om de resten van de 'Kennewick Man'. Gezamenlijk eisen vijf stammen de menselijke resten op. Hun standpunt is duidelijk: de Kennewick Man moet worden herbegraven in de grond waar hij eeuwenlang heeft gelegen – zonder wetenschappelijk onderzoek. Uit respect voor deze voormalige man en uit respect voor de huidige Indianenstammen. Ze vinden dat de wetenschap respectloos omgaat met de resten. De stammen doen een beroep op de 'Native American Graves Protection and Repatriation Act'. Deze wet stelt de lokale bevolking in staat om culturele relikwieën terug te eisen, maar zijn menselijke resten culturele relikwieën (Carrillo, 1998)?

De media is dankbaar voor de opkomende strijd over de rug van de Kennewick Man, en doet uitgebreid verslag. Wetenschappers reageren verbaasd op de eis van de Indianenstammen en benadrukken de unieke wetenschappelijk waarde van de Kennewick Man.

De kwestie eindigt in de rechtbank en wordt beslist op basis van wetenschappelijk bewijs. De Amerikaanse rechtbank oordeelt in 2004 dat er geen overtuigend genetisch verband is tussen de huidige Indianenstammen en de menselijke resten. Hij blijft boven de grond en mag wetenschappelijk worden onderzocht (Coleman & Dysart, 2006).

Twee partijen lijnrecht tegenover elkaar. Waardoor is deze discussie ontstaan? In het ontleden van dit voorbeeld springen een aantal aspecten in het oog.

De gemeenschappen staan lijnrecht tegenover elkaar in de beoordeling van de waarde van de menselijke resten. Ze denken filosofisch anders over de relatie van het lichaam met de geest. De wetenschappers zijn voornamelijk materialisten en hechten vooral wetenschappelijk waarde aan de menselijke resten. De Indianen, voornamelijk animisten, hechten daarentegen waarde aan de menselijke resten in het natuurlijke proces van de terugkeer naar de natuur.

De Indianenstammen zijn sterk verbonden met het gebied waarin de menselijke resten gevonden zijn. Daarnaast voelen ze zich verbonden met de gemeenschap. Deze aspecten zorgen ervoor dat ze zich verbonden voelen met de Kennewick Man. Hij is een onderdeel van hun gebied en hun gemeenschap. Ondanks dat wetenschappelijk onderzoek geen genetisch verband aantoot.

De wetenschappers wijzen op de wetenschappelijke sociale erfgoedpotentie van de menselijke resten. Ze vertellen iets over het leven van negenduizend jaar geleden.

Een speciale rol is weggelegd voor de media. In eerste instantie genereren ze aandacht voor de discussie. Maar ze geven ook een stem aan de lokale stammen. Op deze manier wordt er sympathie gekweekt voor het standpunt van de Indianen.

Buiten het algemene respect voor menselijke resten spelen plaatsbinding en gemeenschapsbinding een grote rol. De Kennewick Man is één van de bekendste internationale voorbeelden. De discussie representeert gevoelens die in veel discussies naar voren komen in Australië en de Verenigde Staten. Aboriginals en Indianen staan tegenover de wetenschappelijke wereld.

2.11.2 Urker Schedels en Augustinesser zusters

In Europa zijn de voorbeelden van discussies over menselijke resten schaarser. Europa heeft minder te maken gehad met menselijke resten die behoorden tot marginale groepen in de samenleving. Dit kan een verklaring zijn waardoor de strijd tussen de lokale bevolking en de wetenschappelijke wereld minder intens is (Verdery, 1999). Toch zijn er in Nederland een aantal interessante cases te vinden

die meer inzicht kunnen verschaffen in de discussie over menselijke resten. Hieronder worden er twee uitgelicht.

Urker schedels

In 1877 worden vijf schedels – voor wetenschappelijk onderzoek – gestolen van de toenmalige begraafplaats in Urk. Deze actie werd uitgevoerd vanuit de gedachte dat de Urker inwoners de link zijn tussen de Neanderthalers en de moderne mens (Reinwardt Academie, 2011). De strenggelovige Urkers waren ontstemd over de ontvreemding en voelden zich aangetast in hun waardigheid. De sterk verbonden en gesloten Urker gemeenschap begraaft lichamen in afwachting van de wederopstanding van de zoon van God. De voormalige eilandbewoners startten in 2007 het 'Comité Urker Schedels' en pleitten voor de terugkeer van de schedels op hun oorspronkelijke plaats, het oude Urker kerkhof.

De wetenschappelijke wereld pleit voor het behoud van de menselijke resten en wijst op de wetenschappelijke waarde die het nu heeft, maar die het ook in de toekomst nog kan hebben. Op het verzoek voor een herbegravenis reageerde de conservator van de rijksuniversiteit van Utrecht als volgt, "Geen denken aan". "De Urkers voelden het echter anders, richtten het Comité Urker Schedels op en zochten de media. Het werd landelijk nieuws." (Urkerschedels, 2010). Door de inspanning van het Comité Urker Schedels krijgen de inwoners van Urk uiteindelijk hun schedels terug. De ethische code commissie voor musea stelt het comité in het gelijk en de schedels worden in 2010 herbegraven op het oude Urker kerkhof (Urkerschedels, 2010).

Deze discussie toont gelijkenissen met de Kennewick Man. De wetenschap wijst op de wetenschappelijk waarde en staat tegenover een sterk verbonden gemeenschap met een sterke plaatsbinding. Naast de belangrijke rol van de plaats speelt ook de afkeer tegen de wetenschappelijke wereld een rol. Ze zijn neergezet alsof ze "achterlijke en achtergebleven wezens waren" (Eén Vandaag, 2008). Naast deze aversie speelt het respect in combinatie met religie een belangrijke rol. In afwachting van de wederopstanding horen deze resten terug op hun oorspronkelijke plaats. De plaats van terugkeer speelt ook hierin een uitzonderlijke rol. Op de plaats waar ze zijn ontvreemd. De rol van de media was groot. Ze waren de stem van het Urker comité en genereerden landelijke aandacht voor de kwestie.

Augustinesser zusters

In 2005 worden tijdens opgravingen op het voormalige kloosterterrein van het vrouwenklooster Bethlehem in Blokker de menselijke resten van 64 Augustinesser zusters gevonden. Zonder tegenspraak en met een bescheiden media aandacht keren de zusters in 2010 terug in Blokker. Niet op het voormalige kloosterterrein, maar op de begraafplaats van de protestantse kerk (RTV Noord-Holland, 2010).

Deze kwestie geeft een trend in Nederland weer. Menselijke resten die hedendaags worden opgegraven, worden steeds vaker binnen een aantal jaar herbegraven. Naast Blokker zijn Doorn en Den Bosch voorbeelden van dit soort herbegravenissen (RTV Utrecht, 2011) (Oerlemans, 2011). Het religieuze karakter van deze Augustinesser zusters speelt een rol in de herbegravenis. Er wordt gewezen op het respect vanuit de religieuze achtergrond van de zusters. Het speelt geen doorslaggevende rol in de keuze voor de plaats van terugkeer voor deze menselijke resten. In veel opzichten lijkt deze kwestie op de menselijke resten uit Aduard. Alleen zijn de resten uit Aduard opgegraven in 1940.

De huidige lokale bevolking krijgt in veel gevallen de mogelijkheid om de menselijke resten te herbegraven. Er is wel een verzoek vanuit de bevolking nodig om verandering te brengen in de situatie van menselijke resten. Een kleine groep zet zich in voor de terugkeer van de menselijke resten. Hiervoor hebben ze niet de volledige steun nodig van de hele gemeenschap. Het ethische aspect speelt een grote rol in de cases. Het lijkt erop dat er een algemene verandering is waar te

nemen in de manier waarop we omgaan met menselijke resten. Media aandacht is daarbij niet altijd noodzakelijk, maar wel van invloed. De Urker en Blokker discussies lijken een combinatie van de kwestie die in dit onderzoek wordt bestudeerd. Een opgravingdatum in het verleden net zoals in Urk en het rooms-katholieke aspect van de Blokker case.

3. Methodologie

Het doel van het onderzoek is om meer inzicht te krijgen in de discussie over de juiste plaats van de menselijke resten uit Aduard. Om antwoord te krijgen op dit doel is gekozen voor drie typen dataverzameling; interviews, forumreacties en enquêtes. In dit hoofdstuk wordt de keuze voor de verschillende typen dataverzameling toegelicht. Vervolgens wordt het proces van dataverzameling tot dataverwerking besproken. Na de dataverwerking volgt een paragraaf over de ethische bewustwording en de positionality van de onderzoeker. De laatste paragraaf kijkt kritisch terug op het algehele methodologische proces.

3.1 Case Studie

In dit onderzoek is gekozen voor een casestudie over de menselijke resten uit Aduard. Zoals Bryman (2008) omschrijft; een case studie is een intensieve en gedetailleerde analyse van één case.

In het archeologisch depot te Nuis liggen nog honderden opgegraven skeletten waarover de discussie uit dit onderzoek gevoerd kan worden. Toch is specifiek voor één case gekozen. Deze keuze is gemaakt met het besef dat elke discussie over menselijke resten zelfde kenmerken heeft, maar ook anders is. Soms speelt de erfgoedpotentie een belangrijke rol en soms speelt plaatsverbondenheid een doorslaggevende rol. Het is interessant om te zien welke factoren van belang zijn in deze kwestie. Dit onderzoek legt een basis voor de analyse van de discussie over menselijke resten. In de toekomst kan dit onderzoek op andere discussies over menselijke resten worden toegepast.

3.2 Interviews

In dit onderzoek is gekozen voor kwalitatieve dataverzameling in de vorm van tien diepte-interviews met vertegenwoordigers van instituties die een claim kunnen leggen op de menselijke resten uit Aduard. De discussie over de plaats van de menselijke resten uit Aduard is voor veel respondenten nieuw. Ze hebben er nog niet eerder over nagedacht en hebben nog geen specifieke mening gevormd. Door het houden van interviews worden de respondenten aan het denken gezet en worden ze zich bewust van hun mening (Eyles & Smith, 1988). De interviews bieden de mogelijkheid om de rol van elke factor uitvoerig te bespreken en gaandeweg het interview kan de respondent een eindstandpunt vormen.

3.2.1 Opbouw Interview

De respondenten zijn benaderd via de email. Tijdens dit contact is – in het kort – het onderzoek geschetst. Op deze manier kregen de respondenten een idee over de discussie en werden ze in staat gesteld om een mening te vormen.

Het interview begon altijd met een inleiding van het onderzoek en een situatieschets van de menselijke resten uit Aduard (Zie bijlage 7.1). De historie van de menselijke resten werd besproken, gevolgd door de onzekerheden – wel of geen monniken – die bestaan rondom de resten. Aan het einde van de introductie werd de keuze voor de respondent nader toegelicht en werd de inhoud van het interview in het kort geschetst. Het bespreken van de inhoud stelde de respondenten op het gemak en zorgde ervoor dat ze beter begrepen waarom bepaalde vragen gesteld werden.

De interviews begonnen met inleidende vragen over de positie van de respondent binnen de organisatie waarin hij of zij werd geïnterviewd. Wat de respondent aantrekt in deze rol en op welke manier hij of zij er terecht gekomen is. Op deze manier kreeg ik een overzicht van de passie van de respondent voor de organisatie die hij vertegenwoordigt, en ontstond er een rustige opbouw in het interview.

Na het eerste deel ging het interview verder met de hoofdvraag van het onderzoek: Waar vindt u dat de menselijke resten uit Aduard thuishoren? Voor het stellen van deze vraag werd aangegeven dat de respondent zijn antwoord nog kon veranderen gedurende het interview. Deze vraag werd gesteld met het idee om de discussie op gang te brengen. Het antwoord van de respondent bood aanknopingspunten om het interview te vervolgen en dieper in te gaan op bepaalde factoren.

Gedurende het interview werden de factoren uit het theoretische kader besproken. Extra aandacht werd besteed aan de drie situatiespecifieke factoren; (i) plaatsverbondenheid, (ii) gemeenschapsbinding, (iii) erfgoedpotentie. Er zat een verschil tussen de respondenten met betrekking tot de tijd die besteed is aan elk onderwerp. Sommige respondenten gaven aan geen verbondenheid met Aduard te voelen. In dat geval stelde ik een hypothetische vraag over een plaats waar ze zich wel verbonden mee voelen. Het gebruik van hypothetische vragen is vaker gebruikt in dit onderzoek om bepaalde kwesties te bespreken.

Aan het einde van het interview volgde een conclusie van de mening van de respondent. Hierna kreeg de respondent de mogelijkheid om vragen te stellen over mijn onderzoek.

3.2.2 Keuze voor Respondenten

In dit onderzoek is de keuze van de respondenten van groot belang. Alle respondenten zijn gekozen vanwege hun specifieke verbinding met een bepaalde institutie. Deze instituties hebben kenmerken die een directe link hebben met de menselijke resten uit Aduard. Het is mogelijk om te zeggen dat alle instituties – gedeeltelijk of helemaal – een claim kunnen leggen op de menselijke resten.

Allereerst kwam ik in contact met de voorzitter van de Historische Vereniging, Fred den Haring. Samen met Den Haring, Erik Betten en Peter Groote hebben we gesproken over mogelijke instituties die een rol spelen in de discussie. De respondenten kunnen verdeeld worden in vier typen achtergronden; (i) Religie, (ii) Aduard, (iii) Archeoloog, (iv) Museum. Deze verschillende achtergronden zijn van belang in de kwestie over de menselijke resten uit Aduard. In sommige gevallen behoort een respondent tot meerdere achtergronden. Een respondent die bij een museum werkt kan ook religieus zijn.

Den Haring heeft me geholpen met de eerste contactgegevens. Vervolgens ben ik de lijst van instituties gaan uitbreiden. Alle instituties die benaderd zijn wilden meewerken met het onderzoek. In veel gevallen was ik in staat direct de juiste contactpersoon te benaderen. Hierdoor konden de afspraken snel gemaakt worden. Alleen bij de twee grootste instituties van de lijst – de Rijksdienst en het Bisdom van Groningen en Leeuwarden – heb ik meer actie moeten ondernemen. De Rijksdienst ging na een kort telefonisch onderhoud akkoord. Bij het bisdom Groningen en Leeuwarden kreeg ik geen reactie op de email en telefoon, maar na een kort bezoek aan het hoofdkantoor in Groningen kreeg ik de contactgegevens van de archivaris. Tabel 3.1 geeft een overzicht van de respondenten en de instituties waaraan ze verbonden zijn.

Respondent	Institutie	Rol Binnen de Institutie
F. den Haring	Historische Vereniging Aduard	Voorzitter
J. Ludwig	Kloostermuseum Sint Bernardushof	Secretaris
A. Hof	Nederlands Hervormde Kerk Aduard	Voorzitter College Rentmeesters
E. van der Werff	Bisdom Groningen/Leeuwarden	Archivaris
A. Bruscke	Cisterciënzerklooster Diepenveen	Abt
E. Taayke + M. Rooke	Noordelijk Archeologisch Depot	Beheerders / Archeologen
J. Oomkes	Gemeente Zuidhorn	Wethouder o.a. monumentenzorg
H. Groenendijk	Provincie Groningen	Provinciaal Archeoloog
E. Knol	Groninger Museum	Archeoloog / Conservator
J. van Doesburg	Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed	Archeoloog

Tabel 3.1: Overzicht Respondenten Interviews

3.2.3 Introductie Actoren

In deze paragraaf worden de instituties en de actoren geïntroduceerd. De keuze voor de respondent wordt nader toegelicht en het interview wordt besproken. Achter de naam van elke respondent staat de achtergrond of achtergronden waartoe hij of zij behoort.

Historische Vereniging: Fred den Haring (Aduard)

De Historische Vereniging is een belangrijke institutie binnen Aduard. Zoals ze zelf stellen: 'De Historische Vereniging Aduard stelt zich ten doel de geschiedenis van Aduard te bestuderen en te promoten.' (Den Haring, 2012). De menselijke resten uit Aduard horen bij de geschiedenis van Aduard.

De voorzitter speelt een belangrijke rol in deze institutie. Hij is in de voornaamste positie om te spreken namens de vereniging. Daarnaast is Den Haring 25 jaar inwoner van Aduard.

Het interview vond plaats in het huis van de respondent. We hadden elkaar eerder ontmoet tijdens een brainstormsessie. De respondent was op de hoogte van het onderzoek. Dit bevorderde het interview en zorgde voor een losse sfeer.

Kloostermuseum: Jess Ludwig (Religie + Aduard + Museum)

Het Kloostermuseum Sint Bernardushof speelt een belangrijke rol in Aduard. Het is een museum dat volledig draait op de steun van vrijwilligers met als doel om: 'een informatiecentrum te zijn waarin de geschiedenis van de Cisterciënzer kloosterorde en het Cisterciënzer kloosterleven verteld en tentoongesteld wordt.' (Kloostermuseum, 2012). Naast de belangrijke plaats van het museum binnen Aduard kan het museum het verhaal van de Cisterciënzer kloosterorde vertellen aan de hand van de menselijke resten.

Secretaris Jess Ludwig is veertig jaar inwoner van Aduard en de contactpersoon binnen de organisatie. Ze bespreekt de interviewverzoeken in de maandelijkse vergadering en neemt de interviews af.

Het interview vond plaats in een kamer van het kloostermuseum. De respondent was erg open en coöperatief. Ze gaf in detail antwoord op de vragen en was niet geremd in haar mening.

Nederlandse Hervormde Kerk Aduard: At Hof (Religie + Aduard + Museum)

Het vermoeden is dat een deel van de menselijke resten van protestantse origine zijn. Binnen Aduard zijn twee protestantse kerkgemeenschappen: de Nederlands Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerk. De Nederlandse Hervormde Kerk heeft een nauwe relatie met de oude ziekenzaal van het klooster. De ziekenzaal is tegenwoordig de kerk van de Nederlandse Hervormde Kerk. Daarnaast herbergt de huidige kerk de menselijke resten van de heilige Emmanuel van Cremona. Deze heilige is opgegraven tezamen met de resten uit het Noordelijk Archeologisch Depot. Het is interessant om te zien hoe de protestantse institutie aankijkt tegen de kwestie. Voelen ze zich verbonden met de resten en speelt religie een rol?

Via Fred den Haring kwam ik in contact met de voorzitter van het College van Kerkrentmeesters, At Hof. Hof is ruim dertig jaar inwoner van Aduard en al meer dan acht jaar verbonden aan de Nederlandse Hervormde Kerk in zijn huidige vrijwilligersfunctie.

Het interview vond plaats in de woning van de respondent. De respondent begon gesloten aan het interview. Hij gaf korte antwoorden en leek niet enthousiast. Nadat ik meer begon te vertellen over het onderzoek en het nut van bepaalde vragen, nam de medewerking en het niveau van het interview toe.

Bisdom Groningen/Leeuwarden: Egbert van der Werff (Religie)

Monniken zijn rooms-katholiek. In Aduard is geen Katholieke kerkgemeenschap meer. Daarom is gekozen om het bisdom van Groningen en Leeuwarden te benaderen voor een interview. Het is interessant om te ontdekken op welke manier de rooms-katholieke kerk aankijkt tegen de kwestie. Voelen ze zich verbonden met de resten?

Bij het bisdom Groningen en Leeuwarden kreeg ik geen reactie op de email en telefoon, maar na een kort bezoek aan het hoofdkantoor in Groningen werd ik verwezen naar de archivaris. Ze gaven aan dat ze niet goed wisten wie ze voor mijn onderzoek konden benaderen. Egbert van der Werff is als archivaris nauw verbonden met de rooms-katholieke gemeenschap.

Het interview vond plaats in de woning van de respondent. De respondent nam uitgebreid de tijd om na te denken over de vragen en zijn beantwoording. Dit leverde doordachte, maar niet geremde, antwoorden op.

Cisterciënzer Kloosterorde: Abt Alberic Brusckke (Religie)

De Cisterciënzer Kloosterorde in Diepenveen is één van de drie overgebleven Cisterciënzer kloosters in Nederland. Ze zijn de geestelijke nabestaanden van het overgrote deel van de menselijke resten uit Aduard. Daarnaast heeft de orde lange tijd de menselijke resten van de heilige Emmanuel van Cremona in bezit gehad. In 1998 zijn deze – tijdens het achthonderdjarig bestaan van Aduard – plechtig teruggebracht naar Aduard. Het is interessant om in te gaan op de verbondenheid van de orde met de resten.

De abt en woordvoerder van het klooster is Alberic Brusckke. In 1987 is hij het klooster ingegaan en sinds 2002 heeft hij de rol van abt op zich genomen.

Het interview vond plaats in een kamer aan de poort van het klooster. De respondent vertelde openhartig over zijn gedachten en probeerde zo goed mogelijk antwoord te geven.

Noordelijke Archeologisch Depot: Michiel Rooke & Ernst Taayke (Archeoloog)

Het Noordelijk Archeologisch Depot is de huidige plaats van de menselijke resten. Het depot heeft de functie om het archeologische materiaal uit Groningen, Friesland en Drenthe te documenteren en te conserveren. Daarnaast maken ze vondsten toegankelijk voor geïnteresseerden en zijn ze een vraagbaak op het gebied van archeologische vondsten. Het depot bepaalt in grote mate wat er met de archeologische vondsten moet gebeuren. (NAD, 2012)

De twee beheerders van het depot zijn Ernst Taayke en Michiel Rooke. Zij hebben inhoudelijke kennis over de menselijke resten, maar hebben ook een mening over de toekomst van deze menselijke resten.

Het interview vond plaats in het Noordelijk Archeologisch Depot en is het enige dubbelinterview in het onderzoek. Aan het begin van het onderzoek had ik een bezoek gebracht aan het depot en informatie verzameld. In het interview heb ik besloten om informatie die de vorige keer behandeld was nogmaals te vragen voor de documentatie. Tijdens het interview liep één van de twee geregeld weg voor het beantwoorden van de telefoon. In die tijd ging ik verder met de overgebleven respondent en stelde dezelfde vragen in een later stadium aan de andere respondent.

Het gevaar van een dubbelinterview is dat de ene respondent de antwoorden van de ander kopieert. Vooral omdat één van de respondenten meer ervaring had dan de ander. Een ander gevaar was dat beide respondenten een sociaalwenselijk antwoord gaan geven. Toch was dit niet te merken gedurende het interview. Ondanks dat ze in grote lijnen het met elkaar eens waren durfden ze elkaar tegen te spreken.

Gemeente Zuidhorn: Jan Oomkes (Aduard)

Aduard is een onderdeel van de gemeente Zuidhorn. De gemeente is bezig met 'het wonder van Aduard'. Een grootschalig plan dat het voormalige klooster van Aduard fysiek in de schijnwerpers moet . Als onderdeel van dit plan zou de gemeente Zuidhorn de menselijke resten uit Aduard kunnen inzetten om een deel van het verhaal te vertellen.

De man die nauw betrokken is bij deze plannen is wethouder Jan Oomkes. In de portefeuille van Oomkes zit naast de ruimtelijk ordening ook de monumentenzorg. Buiten zijn werk om is Oomkes veertig jaar inwoner van Aduard.

Het interview vond plaats op het gemeentehuis, in het kantoor van de respondent. De respondent vertelde in het begin voornamelijk over de plannen van de gemeente. Veel vragen werden teruggekoppeld aan initiatieven van de gemeente. Gelukkig hadden we genoeg tijd om alle onderwerpen te behandelen zonder dat ik de respondent hoefde te corrigeren.

Provinciaal Archeoloog: Henny Groenendijk (Archeoloog)

In samenwerking met het Noordelijk Archeologisch Depot regelt de provincie alle opgravingen in de provincie Groningen.

Henny Groenendijk wordt als eerste geraadpleegd bij vondstmeldingen in de provincie. Daarnaast regelt Groenendijk de archeologische documentatie van opgravingen. De opinie van deze provinciale archeoloog is interessant vanwege de strijd tussen de lokale bevolking en de archeologen die in eerdere discussies vaak aan de orde was.

Het interview vond plaats op het kantoor van Groenendijk op het Genootschap voor Informatie Architecten. Het gesprek verliep soepel en de respondent was op zijn gemak en reageerde vrijelijk.

Groninger Museum: Egge Knol (Religie + Archeoloog + Museum)

In 2002 heeft het Groninger Museum de menselijke resten uit Aduard gebruikt voor een tentoonstelling van Peter Greenaway 'Tussen Hel en Hemel'. Honderden lichaamsdelen naast elkaar gestapeld in verschillende exposities. Hoe kijkt het Groninger Museum terug op deze expositie? Is een museum de juiste plaats voor deze menselijke resten?

Conservator archeologie Egge Knol was nauw betrokken bij de expositie. Naast zijn werk als conservator heeft Knol een protestantse achtergrond.

Het interview vond plaats op het kantoor van de respondent in het Groninger Museum. De respondent had een sterke mening en vertelde veel. Aan het einde van het interview zijn we onderwerpen die nog niet behandeld waren afgegaan.

Archeoloog van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed: Jan van Doesburg (Archeoloog)

De Rijksdienst heeft in 2011 een groot gedeelte van Aduard tot beschermd gebied uitgeroepen. Jan van Doesburg was nauw betrokken bij deze actie. Als de menselijke resten weer terug de grond in gaan binnen het beschermde gebied, moet de Rijksdienst om toestemming gevraagd worden.

Het originele plan was om Jos Stöver – een collega van Van Doesburg – te interviewen. Bij aankomst in Amersfoort bleek Stöver ziek te zijn en hij had Van Doesburg gevraagd het interview over te nemen. Wederom is er gekozen voor een respondent met een archeologische achtergrond om een beeld te krijgen van de verschillen in mening tussen de instituties.

Het interview vond plaats in een lege kantine van het hoofdkantoor van de Rijksdienst. Van Doesburg vertelde makkelijk en met veel zijwegen. Meerdere malen moest een terugkoppeling naar het onderwerp gemaakt worden.

3.3 Forum

Het tweede deel van de dataverzameling maakt gebruik van een internetforum. Internetfora spelen een belangrijke rol in de hedendaagse gemeenschap en zijn een bron van informatie (Kaplan & Haenlein, 2010). Op een internetforum kan iedereen makkelijk en snel zijn mening geven. Hierdoor kan op een snelle manier data verzameld worden. Via deze aanpak was ik in staat om data te verzamelen. Daarnaast kregen de inwoners van Aduard een platform om hun mening over de kwestie te geven.

De eerste stap was het benaderen van de historische krant van Aduard en omstreken, 'de Heemkakeel'. De Heemkakeel verschijnt maandelijks in een oplage van 1300 stuks in de voormalige gemeente Aduard. Dit gratis magazine heeft een groot bereik onder het publiek dat ik wilde bereiken. Na toestemming heb ik – met advies van journalist Erik Betten – een artikel geschreven

over mijn onderzoek in de rubriek 'ik geef de pen door' (Zie bijlage 7.2). In vijfhonderd woorden heb ik de discussie geschetst en de mensen aangespoord om te reageren op het forum.

Op advies van een ICT-vriend is ervoor gekozen om een platform te creëren in de vorm van een blog. Een blog is overzichtelijk en de mensen kunnen makkelijk reageren. Veel andere fora bieden niet de mogelijkheid om gemakkelijk te reageren, bezoekers moeten vaak eerst inloggen op de website. Bij de gebruikte blog moest de respondent eerst inloggen met zijn e-mail account. Vervolgens komt de voornaam van de persoon bij de reactie te staan. Dit neemt de privacy weg, maar filtert ook potentieel onzinnige reacties.

Het nadeel van dataverzameling via een forum is de afhankelijkheid van de reacties die worden geplaatst. De onderzoeker heeft niet veel invloed op het proces. De discussie is gestimuleerd door het plaatsen van tegenstrijdige opinies. In dit onderzoek zijn drie quotes geplaatst om de discussie aan te wakkeren. Daarnaast dienden de quotes als voorbeeld voor de bezoekers van het forum.

Op 5 mei 2012 is het artikel gepubliceerd. Voor deze datum was het forum aangemaakt. Het artikel uit de Heemkamel is geplaatst en een aparte plek voor de reacties is gecreëerd. Voor meer informatie over het forum: <http://menselijkerestenaduard.blogspot.nl/>.

3.4 Enquêtes

Helaas zijn er geen reacties gekomen op het forum. In reactie hierop zijn korte enquêtes gehouden onder de inwoners van Aduard. De enquêtes hadden als doel om meer inzicht te verschaffen in de opinies van de Aduarder bevolking. Vandaar dat alleen inwoners van Aduard zijn geënquêteerd.

Vanwege de tijdsdruk is ervoor gekozen om een korte enquête op te stellen. De enquête bestond uit vier korte vragen (Zie bijlage 7.3). Allereerst werd er een selectievraag gesteld met betrekking tot de woonplaats van de respondent. Vervolgens werd de respondent gevraagd naar zijn of haar belangstelling voor de historie van Aduard. In de interviews kwam de interesse voor de historie van Aduard naar voren als belangrijke factor in de mening van een aantal respondenten. Vervolgens werd het onderzoek geïntroduceerd. Aansluitend werd de opinie – en de achterliggende gedachte – van de respondent gevraagd over het idee van een herbegravenis in Aduard.

De enquêtes zijn afgenomen op een vrijdagmiddag voor de plaatselijke supermarkt van Aduard. Het enquêteren verliep soepel. De inwoners waren over het algemeen bereidwillig om mee te werken. De korte duur van de enquête droeg bij aan de positieve houding van de inwoners. In totaal zijn er 48 enquêtes afgenomen.

3.5 Dataverwerking

De verschillende typen dataverzameling zijn verschillend verwerkt. Deze paragraaf verantwoordt de keuzes die zijn gemaakt.

3.5.1 Interviews

De interviews zijn allemaal getranscribeerd (Zie bijlage 7.4). De opnames waren in alle gevallen duidelijk verstaanbaar. Verhalen die te ver van het onderwerp afweken zijn niet letterlijk overgenomen. In deze gevallen is een notitie gemaakt over de inhoud van het verhaal om het later te kunnen achterhalen.

Voor de analyse zijn de interviews ingevoerd in Dedoose. Dit is een programma dat ondersteuning biedt tijdens het analyseren van kwalitatieve data. In het programma zijn de uitgetypte interviews ingevoerd. Vervolgens zijn codes geïmplementeerd in het programma. De codes zijn gebaseerd op het theoretische kader en staan voor verschillende factoren. De codes zijn weergegeven in tabel 3.2.

Codering Analyse	Subcodes
Relativisme (Paragraaf 2.1)	Hygiënisch besef Constant schudden van graven
Respect voor de overledene (Paragraaf 2.2)	Algemeen Religieus
Deathscapes (Paragraaf 2.3)	-
Religie (Paragraaf 2.4)	-
Relatie Lichaam en Geest (Paragraaf 2.5)	Dualisme Materialisme Animisme Idealisme
Plaatsbinding (Paragraaf 2.6)	Plaatsidentiteit Plaatsafhankelijkheid Gemeenschapsbinding
Gemeenschapsbinding (Paragraaf 2.7)	Membership Influence Need Fulfilment Shared Emotional Connection
Erfgoed (Paragraaf 2.8)	Sociaal Economisch Politiek

Tabel 3.2: Overzicht Codering van de Analyse

De codes zijn gekoppeld aan delen van de interviews. Via de codering werd een overzichtelijk beeld geschapen van de inhoud van de interviews. De mening van de respondent kwam duidelijk naar voren en het gebruik van citaten werd vereenvoudigd.

3.5.2 Forum

Op het forum is niet gereageerd. Hierdoor zijn er geen reacties te analyseren. Er zijn wel bezoekersaantallen te vinden van het forum. Deze aantallen zijn meegenomen in de analyse.

3.5.3 Enquêtes

De enquêtes zijn geanalyseerd aan de hand van het statistische programma SPSS. De opinies zijn verdeeld in drie categorieën; (i) herbegravenis in Aduard, (ii) bewaren van de resten in het Noordelijk Archeologisch Depot en (iii) geen belangstelling voor het onderwerp.

In een kruistabel zijn de absolute aantallen van de opinies weergegeven in relatie tot de interesse van de respondent in de historie van Aduard. Daarnaast zijn van de totaalcijfers percentages weergegeven.

De kruistabel is gebruikt om de chi-kwadraattoets uit te voeren. Met behulp van deze toets is er een verband getest tussen de interesse in de historie van Aduard en de opinie van de respondent over een herbegravenis. Deze twee variabelen zijn gemeten op een nominaal niveau. De interesse in de historie van Aduard is onderverdeeld in twee categorieën: Ja en Nee. De respondenten met een matige interesse zijn toegevoegd aan de 'Ja' categorie. De opinies van de respondenten zijn verdeeld in de drie antwoorden: Noordelijk Archeologisch Depot (NAD), Aduard en Onverschillig.

De chi-kwadraattoets geeft alleen een significant verschil aan. Om extra informatie uit de resultaten te halen is de Cramer's V gebruikt. Een exact verband en het belang van de relatie zijn op deze manier gemeten.

3.6 Ethiek en Positionality

Een onderzoeker wordt aangeleerd om zich bewust te worden van ethische kwesties. Rose (2007) stelt dat er niet vaststaande regels zijn in het behandelen van ethisch onderzoek, de onderzoeker moet zijn eigen keuzes maken.

Ethische kwesties zitten door het hele onderzoek verweven. Het onderzoek stelt een ethische kwestie ter discussie, maar kent ook andere ethische kanten. Onderzoek naar menselijke resten kan gezien worden als onethisch. Als onderzoeker heb ik ervoor gekozen om alleen de discussie in kaart te brengen, zonder een persoonlijk waardeoordeel te geven. Tijdens het onderhoud met de respondenten benadrukte ik dat het mij niet uitmaakt wat er met de menselijke resten gebeurt.

Rondom de uitvoering van het forum hangen ook ethische vragen. Het originele plan was om zo veel mogelijk media aandacht te genereren voor de kwestie. Op deze manier had de invloed van de media onderzocht kunnen worden. Omdat ik besloten heb om me op de discussie te gaan focussen hoefde ik me niet druk te maken over de kwestie. De reacties van de respondenten in de interviews over de creatie van een potentiële media offensief waren verdeeld. Een deel zou het begrijpelijk vinden en een ander deel vindt het verwerpelijk.

Naast de ethische bewustwording speelt de positionality een grote rol in het doen van onderzoek. Positionality is de herkenning van de invloed van relaties tussen de onderzoeker en de respondent (Flowerdew & Martin, 2005). Als onderzoeker moet je bewust zijn van de rol die je speelt in het onderzoek en op welke manier dit het onderzoek kan beïnvloeden (Madge, 1993).

Voor de dataverzameling zijn de vragen grondig bestudeerd op suggestiviteit. Deze houding is tijdens de interviews getracht vast te houden. In sommige gevallen heb ik gebruik gemaakt van bepaalde suggesties om de respondenten over onderwerpen te laten nadenken. Vooral bij het thema erfgoed dachten de respondenten in eerste instantie vooral aan de wetenschappelijke en economische mogelijkheden, en minder aan de erfgoedpotentie voor Aduard.

In veel gevallen had ik kort email contact gehad met de respondent. Het tijdstip van interviewen was dan ook vaak de eerste ontmoeting. Om de respondenten in een comfortabele situatie te brengen begon ik met een verhaal over het onderzoek en het belang van de mening van de respondent. Het bleek wenselijk om sommige onderdelen uit te leggen in het begin van het interview. Respondenten leggen logischerwijs niet altijd direct de connectie van plaatsbinding met de juiste plaats van de menselijke resten. Dit is gedaan om de medewerking en interesse van de respondent te stimuleren en te zorgen voor zorgvuldige antwoorden. Tijdens de interviews is getracht om neutraal en met respect te reageren op antwoorden van de respondenten. Op deze manier is geprobeerd om de ware opinie van de respondenten te achterhalen.

3.7 Methodologische Reflectie

In dit deel wordt teruggeblikt op de methodologische aanpak van dit onderzoek. Het is van belang dat op voorhand veelvuldig is nagedacht over de aanpak. Hierdoor ontstond een duidelijk overzicht van de methodes die van belang zijn in het onderzoek. Dit zorgde ervoor dat er snel begonnen kon worden met het verzamelen van de data.

3.7.1 Interviews

Met Fred den Haring had ik een contactpersoon in Aduard. Het was nuttig dat hij enkele respondenten heeft aangeraden. Door een actieve houding heb ik in korte tijd veel interviews afgenomen.

Ik ben tevreden met het verloop van de interviews en het leerproces dat ik heb doorgemaakt. De actoren die ik wilde interviewen heb ik kunnen interviewen. Achteraf moet ik constateren dat het beter was geweest als ik – bij de Nederlandse Hervormde Kerk en het bisdom van Groningen en Leeuwarden – een predikant of bisschop had gesproken. Beide respondenten gaven aan niet

honderd procent geloofswenselijke antwoorden te kunnen geven. Dit zou ervoor kunnen zorgen dat deze respondenten minder goed in staat waren de institutie te vertegenwoordigen.

3.7.2 Forum

Bij de dataverzameling van het forum zijn een aantal kanttekeningen te plaatsen. De Heemkamel wordt over heel Aduard verspreid, maar het is de vraag in hoeverre deze gelezen wordt door de inwoners.

Het artikel in de Heemkamel stond op één van de eerste pagina's, maar had de kop van de vaste rubriek: 'ik geef de pen door'. Wellicht dat een uitdagendere kop de lezers naar het artikel had kunnen trekken.

Daarnaast had ik achteraf beter kunnen kiezen voor het aanmaken van een eigen website. Op deze manier zouden de respondenten een mogelijkheid hebben gekregen om anoniem te reageren op de discussie. Deze optie werd voor mij pas in een later stadium – tijdens het vak beroepsvaardigheden voor geografen – duidelijk. Deze kanttekeningen kunnen deels verklaren waarom er geen reacties zijn gekomen op de blog.

3.7.3 Enquêtes

Idealiter had de enquête meer vragen gehad over een specifieke factoren uit het theoretische kader. Door de tijdsdruk is ervoor gekozen om enkel een kleine inventarisatie te doen onder de lokale inwoners. De dataverzameling en de verwerking van de enquêtes ging naar tevredenheid.

4. Resultaten en Discussie

Dit hoofdstuk behandelt de resultaten van de dataverzameling en bediscussieert de betekenis van de resultaten. Het hoofdstuk is opgedeeld in vier paragrafen. De eerste paragraaf gaat in op de resultaten van de interviews. Vervolgens bediscussieert de tweede paragraaf de uitkomsten. De derde paragraaf gaat in op de aannames die uit het forum getrokken worden. Het hoofdstuk eindigt met de resultaten van de enquêtes.

4.1 Resultaten Interviews

De resultaten uit de interviews worden besproken per respondent. De resultaten beginnen met het standpunt van de respondent over de juiste plaats voor de menselijke resten. Vervolgens wordt de invloed van verschillende factoren besproken aan de hand van citaten.

Twee factoren speelden een minieme rol in de beantwoording; de filosofische denkwijze over de relatie van het lichaam met de geest, en het religieuze karakter van de respondent. Alle respondenten zijn dualisten of materialisten. Vanuit deze denkwijze hechten ze geen extra waarde aan het levenloze lichaam. Het religieuze karakter van de respondenten had geen invloed. Ze voelen zich niet extra verbonden met de menselijke resten uit Aduard. Enkel uit respect voor de gelovige overledenen wordt het religieuze karakter betrokken in de discussie.

4.1.1 Fred den Haring – Historische Vereniging: Voorzitter – 25 jaar Inwoner Aduard

Fred den Haring is helder in zijn opinie. Hij wil graag dat de menselijke resten wetenschappelijk worden onderzocht. Vervolgens moet dit leiden tot een respectvolle herbegrafenis, waarbij het verleden met het heden wordt gekoppeld. Den Haring baseert zijn mening op twee factoren die geïdentificeerd zijn in de wetenschappelijke literatuur; erfgoedpotentie en respect voor de overledenen.

Het wetenschappelijk onderzoek verdedigt den Haring vanuit zijn positie in de Historisch Vereniging.

‘Het is wel goed gedocumenteerd en dat is voor historische vragen best interessant. Dus het zou de moeite waard zijn een aantal monsters te nemen (...) om de leeftijd te dateren.’

Naast de leeftijdsdatering ziet Den Haring mogelijkheden om nabestaanden van de menselijke resten in het huidige Aduard op te sporen.

‘Dan worden het ineens bekende Aduarders. En zul je zien dat de waarde ook zal stijgen. Hoe meer je je er mee kan identificeren, hoe interessanter het zal worden.’

De wetenschappelijk informatie van het erfgoed moet een sociale functie krijgen die tot uiting moet komen in een herbegrafenis.

‘Daar kunnen we best wel een soort van (...) plechtigheid van maken. Het is toch een herbegrafenis van menselijke resten. Je zult het niet anders kunnen doen zonder dat je de oude rituelen en waardes in acht neemt. Het is een apart soort graf, en dan moet je – net als op ieder graf – een grafsteen opzetten met het verhaal van wat er dan ligt.’

Deze opinie komt voort vanuit zijn rol als voorzitter van de Historische Vereniging. Den Haring wil wat van het dorp maken en zoekt mogelijkheden om de historie van Aduard te promoten. De menselijke resten uit Aduard kunnen dit doel realiseren. Den Haring baseert zijn mening niet geheel op de erfgoedpotentie van de skeletten. Hij wijst ook op het respect waarmee deze voormalige mensen behandeld moeten worden. Dit is gestimuleerd door een bezoek aan het Noordelijk Archeologisch Depot.

‘Dit is, dit is wel heel fabrieksmatige opslag – er staat niet eens een kaartje bij – het is gewoon een magazijn. (...) Ik vind een magazijn, tijdelijk kan je zo iets opslaan. Maar dit is niet meer tijdelijk, en niemand neemt er verantwoordelijkheid voor.’

Het respect voor deze voormalige mensen wordt versterkt door de religieuze achtergrond van deze voormalige mensen.

‘We weten zeker dat er in ieder geval ook restanten van monniken liggen. En die monniken zijn niet zomaar begraven, die zijn oost west begraven, zoals dat in hun traditie hoorde. (...) die hebben zich daar hun hele leven lang aan een monnikenbestaan gewijd en zijn begraven met het idee van de wederopstanding en de hoop dat het ook zal gaan gebeuren.’

Het is de vraag in hoeverre het respect voor de menselijke resten uit Aduard een rol speelt. Den Haring is realistisch en erkent dat een eeuwig graf voor weinigen nog is weggelegd. In zijn beantwoording spreekt hij voornamelijk over de sociale erfgoedpotentie van de resten.

4.1.2 Jess Ludwig – Kloostermuseum: Secretaris – 30 jaar inwoner Aduard – Lid NH-Kerk

Ludwig vindt dat de menselijke resten moeten worden herbegraven in Aduard. Ludwig baseert haar opinie vanuit een algemeen respect voor voormalige mensen. Vanuit dit respect formuleert ze het volgende:

‘Mijn persoonlijke mening is: de grond waar ze begraven zijn. Ik vind dat ze daar horen. En alles wat opgegraven is, is in mijn visie onterecht, en eigenlijk ook onmenselijk.’

In haar respect voor menselijke resten wordt Ludwig beïnvloed door haar christelijke opvattingen. De waardering van het stoffelijk overschot dat uit deze opvatting voortvloeit speelt echter geen rol.

‘Ik ben Christen, ik geloof in een leven na dit leven. En dat het stoffelijk omhulsel – net als een plant die verrot is – zijn waarde verloren heeft.’

Het lichaam heeft geen waarde meer, maar dit betekent niet dat er halfslachtig met het lichaam moet worden omgegaan.

‘Mens is een schepsel van god, en uit dien hoofde (...) dien je daar met respect mee om te gaan. En voor de persoon die het lichaam behuisde, dien je daar met groot respect mee om te gaan. Maar daar houdt het eigenlijk mee op.’

Haar respect voor de menselijke resten uit Aduard is gebaseerd op een algemeen respect voor menselijke resten. Vanuit deze gedachte wijst Ludwig het tentoonstellen van de skeletten in het kloostermuseum af. Toch toont Ludwig zich ook relativerend.

‘Daar staat tegenover dat ik ook niet geloof dat de menselijke resten heilig zijn. Dus ik heb er geen groot principiële bezwaar tegen dat er mee gezeuld is. Dat kun je rustig zeggen.’

Ludwig vindt het belangrijk dat de menselijke resten uit Aduard een eervol afscheid krijgen.

‘Stel dat de gemeente Zuidhorn zal bedenken van – in samenspraak met Nuis – laten we de monniken weer bergen op de plaats waar ze feitelijk thuishoren. En we gaan een soort kerkhof maken met een herinneringsteken. Dat zou ik mooi vinden, dat zou ik zeker heel mooi vinden. Ja, zou ik waardig vinden en passend.’

Ludwig voelt heeft een sterke plaatsbinding met Aduard en dit lijkt van belang te zijn in haar opinie. Ze wil meestrijden om de menselijke resten terug te krijgen in Aduard.

‘Ja, ja, zoveel is het me wel waard. Daar zou ik zeker graag, mijn partijtje meeblazen. Niet omdat ik in de media wil, want daar hou ik helemaal niet van.’

Ludwig wil de situatie aangrijpen om een eervol afscheid te regisseren voor de voormalige inwoners van Aduard. Ze is zich bewust van de bijzonderheid van de plek waar ze woont en dit mag getoond worden.

4.1.3 At Hof – Nederlandse Hervormde Kerk: Voorzitter college van Kerkrentmeesters – Vrijwilliger Kloostermuseum

At Hof vindt dat de menselijke resten in het Noordelijk Archeologisch Depot moeten blijven liggen. Hij ziet geen nut in een verplaatsing van de resten. Gedurende het interview was Hof gematigd in zijn beantwoording. Zijn binding met de Nederlandse Hervormde Kerk kan deze houding gestimuleerd hebben.

‘Ik heb daar niet zo’n duidelijke mening over. Binnen de protestantse kerk is dat niet een heel belangrijk vraagstuk.’

Hof heeft niet veel interesse voor de menselijke resten uit Aduard. De anonimiteit in combinatie met de leeftijd dragen hier aan bij. Maar hij vermoedt dat ook een andere factor een rol speelt.

‘Mijn familie komt hier ook niet vandaan. Er kunnen dus geen familieleden tussen zitten, dus heb ik misschien meer afstand.’

Ondanks dat Hof zich nauw verbonden voelt met de bevolking van Aduard, voelt Hof zich niet verbonden met de menselijke resten. De kans dat er voormalige protestanten bij kunnen zitten speelt voor Hof geen rol. Hij vindt het wel belangrijk dat er met respect wordt omgegaan met menselijke resten in het algemeen.

‘Het is stoffelijk overschot waar je respectvol mee moet omgaan. Maar wat niet op bepaalde manier heilig is of bijzonder.’

Ook respect vanuit religieuze motieven moet een rol spelen.

Het is het punt natuurlijk een beetje: die mensen zijn daar begraven met misschien een andere gedachte, ik vind wel dat je daar een beetje rekening mee moet houden.’

Hof is geïnteresseerd en trots op de historie van Aduard. Hij denkt mee over plannen om de historie in het dorp zichtbaar te maken. Toch ziet hij weinig erfgoedpotentie voor de menselijke resten. Een herbegravenis wijst hij op voorhand af.

‘Ik zag daar laatst, ik weet niet meer waar, maar dat er een hele toestand gemaakt was met een soort herbegravenis door een pastoor. Daar zou ik zeker niets voor voelen. Ik zie daar niet het nut van in, en ik vind het ook niet kies om het daarvoor te gebruiken. Daar zou ik niet voor zijn.’

Eén mogelijkheid om de mensen te gebruiken voor Aduard kan Hof wel bedenken. Maar dan moeten de menselijke resten wel uit de anonimiteit treden.

‘Als je die zou kunnen identificeren zou dat wel interessant zijn en dan zou je er iets speciaals voor kunnen bedenken. Zoals is gebeurd met die heilige Emmanuel.’

Hof toont weinig interesse in de kwestie. Hij vindt dat de menselijke resten in het Noordelijk Archeologisch Depot op de goede plaats liggen.

4.1.4 Egbert van der Werff – Bisdom Groningen/Leeuwarden: Archivaris

Van der Werff vindt dat de menselijke resten terug moeten keren naar Aduard. Hij vindt dat de grotendeels Cisterciënzer monniken meer respect verdienen.

‘Omdat dat is wat ze zelf verwacht en gehoopt hadden. Eén keer op één plek, en dat is mijn rustplek, klaar.’

Het religieuze aspect speelt een grote rol in zijn respect voor de overledenen.

‘Maar, weet je als mensen hun leven kiezen voor een religieus leven – dus kloosterleven – en kiezen voor een leven gericht op het hiernamaals, en niet op dit leven. Dan is het eigenlijk wel heel passend dat je ze weer een rustplek gunt.’

De lijfelijke wederopstanding speelt voor Van der Werff niet een grote rol in zijn leven. Van der Werff realiseert dat graven aldoor worden geschud en verschoven. Maar ook in deze kwestie beredeneert hij uit een respect voor de overledenen.

‘Maar mensen die zich druk gemaakt hebben over die lijfelijke opstanding daarvan zou je de resten eigenlijk aan de grond, of knekelhuis moet geven.’

Wetenschappelijk onderzoek vindt Van der Werff niet erg, maar hij vindt wel dat het hoofdstuk moet worden afgesloten.

‘Maar laten liggen voor onderzoek wanneer je er ooit aan toekomt. Van menselijke resten. Dan zijn die menselijke resten voor mij toch net niet objecten maar toch net wel menselijke resten.’

Ze moeten worden herbegraven en volgens Van der Werff moet dit groots worden aangepakt. Hij ziet erfgoedpotentie in de menselijke resten.

‘Zodanig dat je daar dranghekken bij nodig hebt. Echt, Aduard loopt vol. Daar zou ik geen bezwaar tegen hebben. (...) Voor mijn part zet je buiten het kerkhof bij het hek een herkenbaar bord: middeleeuwse grafsite.’

Van der Werff voelt zich rooms-katholiek, maar laat zich geen regels opleggen vanuit de institutie. In zijn beantwoording komt een respect voor de overledenen naar voren gestimuleerd vanuit zijn geloof. Maar, de positieve houding tegenover een herbegravenis lijkt beïnvloed te zijn door zijn band met de historie van Aduard.

‘Dat is meer met het culturele fenomeen van dat oude klooster. Met het culturele fenomeen van dat daar het restant van een klooster is. (...) Dat doet iets met mij, als historicus. Dat die plek er is draagt wel bij dat ik er eerder naar toe ga.’

Van der Werff is historicus en vindt het belangrijk dat de historie verkondigd wordt. De menselijke resten uit Aduard bieden een mogelijkheid om dit te doen. Hij beredeneert in deze houding vooral vanuit zijn positie als historicus met een fascinatie voor de middeleeuwen. De menselijke resten uit Aduard bieden de mogelijkheid om het historisch besef van een groot publiek te vergroten.

4.1.5 Alberic Brusckke – Cisterciënzer Klooster Diepenveen: Abt

Alberic Brusckke vindt dat de menselijke resten in het Noordelijk Archeologisch Depot kunnen blijven liggen. Hij vindt de resten te anoniem. Dit licht hij toe aan de hand van een voorbeeld over de zalige Emmanuel. De zalige Emmanuel is tijdens dezelfde opgravingen in 1940 opgegraven en is als enige geïdentificeerd. Dit speelt een belangrijke rol voor de abt.

‘Emmanuel is heel erg geïdentificeerd. Dat is – 100% zeker is het niet – maar historisch gezien was het zeg maar zeker dat dit de zalige Emmanuel is. Daar moet je dan van uitgaan. En dan vind ik het wel iets waar je niet zomaar mee kan gaan rommelen. Maar als het anonieme mensen zijn die, ja, er zouden misschien monniken bij kunnen zijn. Maar als je nog niet eens de namen kan weten, dan vind ik het wel dubieus worden. Na zoveel eeuwen. Er is geen persoonlijke band meer mee.’

Brusckke beredeneert vanuit de rooms-katholieke institutie. Het rooms-katholieke geloof hecht veel waarde aan relikven van zaligen en relikverering is een belangrijk verschijnsel. Voor Brusckke speelt dit een doorslaggevende rol in de discussie. Hij voelt geen band met de resten omdat ze anoniem zijn. Echter, mocht wetenschappelijk onderzoek een duidelijk onderscheid kunnen maken tussen monniken en niet-monniken, dan zou Brusckke zijn mening aanpassen.

‘Als het heel duidelijk was geweest: dit zijn de monniken uit Aduard en die zijn daar teruggevonden dan zou ik dat niet fijn gevonden hebben als die willekeurig ergens verspreid zouden raken. Dan zou ik iets hebben van nou. Ik kan me voorstellen dat je niet meer dezelfde eerbied aan de dag legt zoals bij recente overledenen die je kent. Dat is toch een stuk afstand. Maar dan zou ik toch wel iets hebben van nou.’

Vanuit het geloof hecht de abt veel waarde aan het overleden lichaam. Hij is hierin gestimuleerd door de vorige Paus, Johannes Paulus II.

‘Hij heeft benadrukt hoe belangrijk het is, dat het lichaam even belangrijk is als de ziel. Heel erg benadrukt. Ik vind dat wel heel mooi. Dus eh, de ziel komt tot uiting in het lichaam. Het is een uiting van de ziel, of een deel van de ziel. Ook een dood lichaam, ik vind dat dat respect verdient. Dat mag ook gebruikt worden voor medische doeleinden, of wat dan ook. Dat is verder prima. Alleen toch ook dan zou ik pleiten voor enig respect.’

Vooraf het met respect behandelen van deze menselijke resten uit Aduard is van belang voor Brusckke. Toch maakt de plaats voor Brusckke niet veel uit. De tentoonstelling uit 2002 van Peter Greenaway wijst Brusckke ook niet op voorhand af.

‘Ja, voor mij persoonlijk is de anonimiteit van belang. Een menselijke schedel, ja gut, laat maar zien dan. Maar als je echt weet, dit is een schedel van een abt uit Aduard. Die als museumstuk gebruiken, dat vind ik niet kies, niet netjes. Dat geldt niet eens alleen voor een abt, dat geldt ook zelfs als het een hertog geweest zou zijn.’

De abt voelt zich sterk verbonden met het rooms-katholieke geloof en de cisterciënzers. Reliekverering neemt een belangrijke plaats binnen het rooms-katholieke geloof in. De anonimiteit van de resten speelt voor de abt een doorslaggevende rol in de discussie. Hij voelt zich verbonden met de historie van Aduard, maar dit verandert niks aan zijn mening. Zijn religieuze opvatting stimuleert zijn algemene respect voor het overleden lichaam. Toch speelt de plaats hierin niet een belangrijke rol, museum, depot of in de grond het maakt de abt niet veel uit.

4.1.6 Michiel Rooke & Ernst Taayke – Noordelijk Archeologisch Depot: Beheerders

De twee beheerders zijn gematigd in de beantwoording van de kwestie.

‘Dat hoorde bij het onderzoek. In die zin vind ik het wel juist dat hij het allemaal uit de grond heeft gehaald. Maar om niet eeuwig uit de grond te blijven hoor, daar moet alleen nog een keer wetenschappelijk onderzoek naar gedaan worden.’

Ze wijzen op de wetenschappelijke erfgoedpotentie om de huidige plaats van de menselijke resten te rechtvaardigen. Daarnaast wijzen ze op het respect voor deze voormalige mensen door te kijken naar de huidige situatie.

‘Er staan nu ook allemaal huizen op. In die zin hadden de huizen tussen de knekels gestaan. Dat hoort ook niet. Dat ze hier liggen, ze liggen hier heel rustig.’

In hun werk komen ze regelmatig in aanraking met menselijke resten. Hierdoor is de bijzonderheid van de menselijke resten verdwenen.

‘Met determineren kun je een boterham in de ene hand houden en een bot in de andere. Dat maakt op zich niet zoveel uit. Dat is gewoon met alle materialen.’

Dit kan ook komen door hun atheïstische achtergrond. Zo merkte Te Rooke op:

‘Ik heb er niet echt een mening over, als ik dood ben mogen ze mij opzetten en neerzetten omdat ik zelf atheïst ben.’

Ze hechten weinig waarde aan het stoffelijk overschot. Toch vinden ze dat de menselijke resten uit Aduard meer respect verdienen dan ze nu krijgen. Met de huidige situatie zijn ze niet tevreden.

‘Ze moeten nog een keer net omgepakt worden. Dat sowieso.’

Deze taak heeft geen prioriteit. De nieuwe binnenkomst verdient voorrang en het lijkt erop dat de menselijke resten een last zijn voor de beheerders. Ze staan al jaren op dezelfde manier verpakt. Wellicht dat de beheerders vanwege de last mee willen werken aan een herbegraving van de resten. Vanuit een archeologisch perspectief zouden ze het mooi vinden dat er onderzoek gedaan wordt naar de resten.

4.1.7 Jan Oomkes – Gemeente Zuidhorn: Wethouder - 40 jaar inwoner Aduard

Oomkes vindt dat de menselijke resten moeten worden herbegraven in Aduard. Hij baseert zijn mening op de sociale erfgoedpotentie voor Aduard en het respect voor de voormalige mensen.

‘Het is heel mooi dat wij allerlei opgravingen bewaren in Nuis. Maar ik heb bij stoffelijke resten - uit piëteit - dat die horen te blijven waar de mensen gewild hebben dat ze daar werden begraven.’

Naast het respect speelt zijn fascinatie voor de historie en de voormalige kloosterinwoners van Aduard een belangrijke rol.

‘Waar ik het meeste respect voor heb is dat mensen – met heel weinig voorzieningen – grootse dingen konden realiseren. (...) En je beseft even dat daar een kerk heeft gestaan met een omvang groter dan de Martinikerk in Groningen! Dan staat je verstand daar wel een beetje bij stil. In een dorpje als Aduard.’

Oomkes heeft sterk het besef dat de voormalige monniken van groot belang zijn geweest voor het gebied en het dorp. In zijn dagelijkse leven linkt hij het respect voor de monniken aan plaatsen die nog belangrijk zijn voor hem. Oomkes voelt zich verbonden met Aduard en zijn mening wordt hierdoor beïnvloed.

‘Het zijn menselijke resten van mensen die waarschijnlijk in Aduard, in die directe omgeving, een rol hebben vervuld. En eigenlijk daar ook thuishoren.’

Oomkes denkt vanuit zijn functie als wethouder in eerste instantie aan de potentie voor het dorp. Hij ziet de menselijke resten als cultuurhistorisch erfgoed dat ingezet kan worden in het ‘Wonder van Aduard’ – een plan om de kloostergeschiedenis zichtbaar te maken.

‘Dus als je toch een route maakt langs de contouren van het klooster, dan zou het mooi zijn als je dat paneel tegenkomt met dit is een begraafplaats van leken en monniken. (...) Als gemeente kunnen wij daar een rol in spelen, wil ik graag doen. Ik vind dat een heel mooi onderwerp.’

Oomkes ziet mogelijkheden om het toerisme te vergroten en ook het lokale besef van de historie te vergroten.

Ik denk dat je, hoe meer onderdelen je zichtbaar kunt maken, hoe meer het gaat leven. Er verschijnen wel steeds meer boeken, de historische verenigingen krijgen meer belangstelling. En als je ziet dat er buitenlandse bussen stoppen op het Kaakheem en die naar dat museum gaan. Dat besef groeit, daar ben ik van overtuigd.’

Oomkes wil graag dat de menselijke resten economisch en sociaal ingezet worden, maar ook op wetenschappelijk vlak ziet hij graag nog het één en ander gebeuren om het verhaal duidelijk te krijgen.

Als je praat over menselijke resten die uit een klooster komen moet je weten: klopt dat wel? En als je met koolstof 14 ook de datering doet, uit welke eeuw is dat? En welk deel van die eeuw? Ik denk dat je het een beetje herkenbaar moet doen, beetje zichtbaar moet zijn. (...) Dan zou het ook mooi zijn als je een indicatie had over de tijd.

Wetenschappelijk onderzoek dat moet leiden tot een herbegraving. Een afscheid waarbij het verleden wordt gekoppeld aan het heden.

4.1.8 Henny Groenendijk – Provincie: Archeoloog

Henny Groenendijk vindt dat de menselijke resten in het Noordelijk Archeologisch Depot thuishoren. Groenendijk is een archeoloog met een sterk besef van de menselijke kant die kleeft aan menselijke resten. Dit komt tot uiting in zijn de vuistregel die hij hanteert gedurende zijn carrière.

‘Wanneer je menselijke resten tegenkomt, wanneer je graven tegenkomt. Hou er rekening mee dat het destijds met ritueel en aandacht aan de grond is toevertrouwd. Ga daar niet lichtzinnig mee om. Hou er altijd rekening mee dat het een graf is geweest. Wat mensen ook voor bedoeling hebben gehad, of dat nou Heidenen of Christenen waren.’

Het algemene respect voor menselijke resten staat voor Groenendijk hoog in het vaandel. Specifiek met de menselijke resten uit Aduard voelt hij geen enkele connectie, maar wanneer het onderwerp wordt betrokken op zijn geboorteplaats reageert Groenendijk emotioneler.

‘Ik denk dat dat wat uitmaakt. Wanneer je weet dat het gaat om de plek waar je voorouders vandaan komen (...) De genetische pool waaruit jij vandaan komt. Maar ook het aspect dat er verwanten bij kunnen zitten. Ik denk dat ik daar extra gevoelig voor zou zijn met het ruimen van graven.’

Voor Groenendijk hebben de plaatsen waar zijn voorouders liggen een speciale betekenis. Hij zorgt goed voor deze deathscapes. Dit kan Groenendijk zijn gevoeligheid voor de gevoelens van nabestaanden verklaren.

‘Als er één persoon is die er waarde aan hecht, moet je daar al serieus rekening mee houden. Dan kan het zijn dat je die herbegraving doet op de plek waar dat onderzoek is gebeurd, of op het lokale kerkhof.’

Toch geeft Groenendijk aan dat hij de graven nog wel zou ruimen. De wetenschappelijke sociale erfgoedwaarde staat voor Groenendijk bovenaan. Dit klinkt door in het hele interview.

‘Als je een opgraving doet moet je het onderzoeken. Dat is ook een wetenschappelijke eis die je jezelf stelt. Daar heb je een opleiding voor gedaan. (...) Wat je vervolgens met de resten doet is twee. Maar je moet wel onderzoek doen.

Dit zal gestimuleerd worden vanuit zijn eigen besef, maar ook uit de gevoeligheid die archeologen wordt aangeleerd om te hebben voor hun opgravingen. Toch is de conclusie van Groenendijk dat de resten goed liggen in het depot.

‘Ik vind dit is onderdeel van een grootscheepse opgraving geweest, er is jaren goed voor gezorgd. (...) Ik vind (...) dat je deze dingen niet zo maar moet teruggeven. Die hebben nog wel een wetenschappelijke waarde als complex als ensemble, een blijvende waarde. Ik zou zeggen: laat ze in dat depot rusten.’

Groenendijk heeft een algemeen respect voor de doden dat is gestimuleerd door zijn eigen respect voor de dood en het belang van het graf voor hem. Deze deathscapes spelen een belangrijke rol in zijn leven. Daarnaast is hij vanuit zijn opleiding opgeleid om bewust te zijn van menselijke aspect van menselijke resten. In zijn uiteindelijke mening beredeneert hij als een archeoloog: de menselijke resten moeten in het depot blijven.

4.1.9 Egge Knol – Groninger Museum: Conservator – Lid Protestantse Kerk

In de beantwoording van de kwestie is Knol helder.

‘Dat skeletmateriaal moet in Nuis in nette dozen – dat is de vraag of dat het geval is – opgeslagen worden.’

De fundering van zijn mening zoekt Knol in eerste instantie door de kwestie te zien in een breder context. Dit zorgt voor een hoge mate van relativisme. ‘Op het moment dat iemand overlijdt is hij een afvalprobleem.’ Hij kijkt naar het hygiënische probleem dat opgelost moet worden. Maar trekt zijn relativisme door naar de huidige discussie.

‘Wij accepteren in Nederland alle mensen – waarvan de nabestaanden er nog zijn – al geschoffeld worden na 40-50 jaar. Niemand doet daar moeilijk over. En als je daar wel moeilijk over doet, moet je maar in de beurs tasten. En dan ga je moeilijk doen over mensen van 1000 jaar terug? Dat vind ik schijnheilig en bizar.’

Later nuanceert hij zijn mening enigszins

‘Kijk respect voor de dood is belangrijk en ik vind het een raar idee al die opgeschoffelde graven. Maar het is wel de harde realiteit.’

Dit zorgt er echter niet voor dat zijn mening veranderd, hij vindt dat de menselijke resten uit Aduard geluk hebben gehad.

‘De begraafplaats van dit klooster was al geheel verlaten en ontdaan van elke waardigheid. Het ter plekke laten liggen was geen optie omdat daar voortdurend in die huizen, bomen geplant worden, schuren geplaatst worden, nieuwe huizen gebouwd worden.’

Voor de protestantse Knol speelt de wederopstanding geen directe rol.

‘Een fenomeen waar ik wel in denk te geloven, maar waarvan ik mij de fysieke realisatie niet goed kan voorstellen. Dat weder opstaan is zo onvoorstelbaar, fysiek dat als dat gebeurt is dat een dermate wonder dat het verzamelen van die botten dat lijkt mij dan peanuts. Vergeleken met de problemen die god weet op te lossen en dan ook zal oplossen naar mijn overtuiging.’

Zijn uitspraak is in overeenstemming met het onderzoek van Keulen en Kloosterboer (2009) die constateerden dat herrijzenis en hiernamaals zelden nog worden aangestipt als een motief voor een bepaalde vorm van uitvaart. Knol geeft aan dat hij is achterhaald door de realiteit van het ruimen van graven en de vergankelijkheid van botmateriaal.

Tot op dit punt heeft Knol vooral aangestipt waarom het niet erg is dat de menselijke resten in het depot van Nuis liggen. Knol zijn archeologische achtergrond lijkt een rol te spelen in het restant van de discussie.

‘Dan zit er nog wel wetenschappelijke informatie in. Die is niet ideaal, maar die is er wel. En dat maakt dat die fysisch antropologen gezegd hebben het zou interessant zijn om dat materiaal te onderzoeken. Temeer omdat er maar een paar kloosters zijn die dit materiaal beschikbaar hebben’

Een herbegravenis vind Knol verwerpelijk.

Nee, want ze hebben dat wetenschappelijke doel. En dat herbegraven is ook onzin! Dat is grote onzin. Waarom zou je dat gaan herbegraven? (...) Ik wil in ieder geval de motivatie daar achter weten. Of die wel zuiver is. Maar heel vaak is die niet zuiver.

Op het einde spreken we nog over de het tentoonstellen van menselijke resten in een museum. Ondanks dat hij de samen met Greenaway heeft gewerkt aan de tentoonstelling in 2002 is hij geen groot fan.

Het exposeren van mensen: ik ben daar geen groot voorstander van. Ik heb een hekel aan anatomische verzamelingen, die ik natuurlijk wel gezien heb in mijn leven. En ik heb al helemaal een hekel aan die idiote Duitser, met zijn Bodyart. (...) Niet omdat ik het gênant vind dat je een skelet laat zien, maar omdat het geen verhaal heeft.

Egge Knol is, zoals hij zelf zegt: 'een stadjer'. Toch voelt hij zich sterk verbonden met de provincie Groningen. Met name in het Noordelijke Westerkwartier – waaronder Aduard valt. Veel familie komt daar vandaan en hij beseft dat veel van zijn voorouders daar geleefd hebben. Toch speelt dit voor Knol niet mee in de beantwoording van de kwestie, hij beseft dat hij vanaf 1500 n.Chr al meer dan duizend voorouders heeft.

Aan de andere kant voelt Knol zich een archeoloog. De wetenschappelijke en sociale functie staat voor hem voorop in de beantwoording van de kwestie. Door zijn ongebondenheid aan een archeologische institutie lijkt hij onafhankelijker in zijn mening. Knol hoeft geen institutiewenselijke antwoorden te geven.

4.1.10 Jan van Doesburg – Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed: Archeoloog

Jan van Doesburg vindt dat de menselijke resten in het Noordelijk Archeologisch Depot moeten blijven liggen. Hij voelt zich een archeoloog en dit komt tot uiting in zijn mening.

‘Als wetenschapper zie ik het vooral als bron van informatie. (...) Ik denk dat het heel goed is dat die botten bewaard worden, zodat onderzoekers er in de toekomst nog nieuwe vragen aan kunnen stellen.’

Hij wijst op de wetenschappelijke sociale erfgoedwaarde, maar Van Doesburg is zich wel bewust van het menselijke aspect.

‘Het zijn wel mensen geweest. Waarbij je respect hebt voor die resten. Het is niet hetzelfde als een scherf en een stuk steen. Ik zie daar wel een verschil tussen. Maar, ik heb geen enkele moeite om menselijke skeletresten op te graven.’

Het belang van een begraafplaats als deathscape is voor Van Doesburg miniem. Als het gesprek gaat over zijn eigen verloren dierbaren stelt van Doesburg het volgende.

‘Die plek heb ik niet nodig om ze te herinneren. Ik ben niet gebonden aan die plek of aan hun resten. Als daar iets mee zou gebeuren – als dat grafveld geruimd zou worden – dan zou ik daar op zich niet zoveel probleem mee hebben. (...) Ik heb niet een speciale band dat ik vind, dat moet ongestoord blijven, of dat moet een plek zijn waar je heen kunt gaan. Dat heb ik persoonlijk niet zo.’

Toch wil de archeoloog zijn ogen niet sluiten voor behoeftes uit de samenleving.

‘Kijk, als er een wens is voor herbegraven dan vind ik dat je daar serieus op in moet gaan.’

Dit betekent niet dat menselijke resten dan op voorhand afgestaan moeten worden volgens Van Doesburg.

‘Ook vanuit de wetenschap moet je kijken van: hebben we andere sets van botten waaraan we die vragen kunnen stellen. Hebben we die skeletresten echt nodig? Als het meer van hetzelfde is kan je zeggen dat je tegemoetkomt aan de wensen van de mensen die daar belang bij hebben dat er wat anders met die botten gebeurt.’

Wel noemt hij één factor die de wetenschap overstijgt. In een voorbeeld over een opgraving op een Joodse begraafplaats komt het volgende naar voren.

‘Ik kon heel goed vanuit zijn geloof begrijpen dat het belangrijk was dat die graven niet verstoord werden. Dan moet de wetenschap ook wijken voor de religie, dat je niet zegt: we willen die graven onderzoeken. Nee daar is iets anders waardoor je dat niet doet. Dat je zegt: die graven laten we gewoon zitten, want dat heeft met het geloof van die mensen te maken. Dan kan je nog wel wetenschappelijk nieuwsgierig zijn, maar dat doe je dan toch niet. Toch iets dat daarboven uitstijgt. Wetenschap heeft toch wel iets dat daarbovenuit stijgt. Dat heeft met ethiek en met geloof te maken. Daar moet je wel respect voor hebben.’

Ondanks dat hij zelf niet gelovig is, onderstreept hij het belang van religie. Toch prevaleert in principe het wetenschappelijk doel van het erfgoed voor Van Doesburg.

4.2 Discussie Interviews

De respondenten zijn onderverdeeld in vier achtergronden; (i) Religie, (ii) Aduard, (iii) Archeoloog, (iv) Museum. Deze achtergronden spelen een rol in de discussie. De respondenten hebben vanuit deze achtergronden het recht om een – gedeeltelijke – claim te leggen op de resten. Respondenten kunnen meerdere achtergronden hebben.

In de voorgaande paragraaf zijn alle respondenten apart belicht. In dit gedeelte worden patronen onderzocht en opmerkelijke opinies uitgelicht. De onderstaande tabel geeft een overzicht van de voorkeuren van de respondenten. Er zijn twee locaties te onderscheiden die – volgens de respondenten – het meeste recht hebben op de menselijke resten. De ene optie is onder de grond in Aduard en de andere optie is op de plek waar ze nu liggen, het Noordelijk Archeologisch Depot.

Respondent	Instituatie	Beste plaats menselijke resten	Hoofdrede(n) voor opinie
F. den Haring	Historische Vereniging Aduard	Aduard (Herbegrafenis)	Sociale Erfgoedpotentie Aduard
J. Ludwig	Kloostermuseum	Aduard (Herbegrafenis)	Respect
A. Hof	Nederlands Hervormde Kerk	N.A.D.	Respect
E. van der Werff	Bisdom Groningen/Leeuwarden	Aduard (Herbegrafenis)	Respect
A. Bruscke	Klooster Diepenveen	N.A.D.	Anonimiteit (Religie)
E. Taayke + M. Rooke	Noordelijk Archeologisch Depot	N.A.D. - Aduard	Respect, Erfgoedpotentie Archeologen
J. Oomkes	Gemeente Zuidhorn	Aduard (Herbegrafenis)	Sociale Erfgoedpotentie Aduard
H. Groenendijk	Provincie Groningen	N.A.D.	Sociale Erfgoedpotentie Archeologen
E. Knol	Groninger Museum	N.A.D.	Sociale Erfgoedpotentie Archeologen
J. van Doesburg	Rijksdienst Cultureel Erfgoed	N.A.D.	Sociale Erfgoedpotentie Archeologen

Tabel 4.1: Overzicht Opinions Respondenten Interviews

Uit de interviews komt een scheiding naar voren die in eerdere kwestie van groot belang is geweest, archeologen staan tegenover de lokale instituties.

4.1.1 Archeologische Achtergrond

De menselijke resten worden door de respondenten met een archeologische achtergrond gezien als erfgoed met sociaaleducatieve potentie. Ze moeten achter de hand blijven om er telkens opnieuw vragen aan te kunnen stellen. De nadruk wordt door de archeologen gelegd op de wetenschappelijke waarde die de menselijke resten in de toekomst kunnen hebben. Nieuwe onontdekte technologieën zijn de hoofdrede(n) om de menselijke resten in het Noordelijk Archeologisch Depot te houden.

De archeologen die spreken vanuit een institutie stippen het belang van de wensen van het volk aan. Serieuze verzoeken vanuit het volk moeten niet op voorhand worden afgewezen. Het is opvallend dat alleen de archeoloog van het Groninger Museum aangeeft dat deze verzoeken niet te serieus genomen moeten worden. Hij is niet verbonden aan een archeologische institutie en lijkt vanuit die positie minder institutiewenselijke antwoorden te geven.

Zoals Ashworth et al. (2007) al constateerden spelen machtsverhoudingen altijd een rol binnen erfgoed. Net als bij de Kennewick Man en Urker kwestie claimen de archeologen de menselijke resten vanwege de wetenschappelijke waarde.

Opvallend is dat de beheerders van de menselijke resten een gematigde mening hebben. Ze vinden dat de resten wetenschappelijk onderzocht moeten worden, vervolgens mogen ze herbegraven worden. Het lijkt erop dat de beheerders de menselijke resten voornamelijk als last zien. Ze moeten nog opnieuw verpakt en geanalyseerd worden. Dit biedt potentie voor de instituties die verbonden zijn Aduard. De volgende paragraaf gaat dieper in op de opinies van deze respondenten.

4.1.2 Aduarder Achtergrond

Zoals Ashworth et al. (2007) al aangaven: erfgoed is altijd betwist. Een samenleving is divers en betekenissen die worden gegeven aan erfgoed kunnen sterk verschillen per groep en individu. Dit wordt duidelijk als we kijken naar de opinies van de instituties met een achtergrond in Aduard. De menselijke resten horen volgens de lokale instituties thuis in Aduard.

De voornaamste reden die wordt aangedragen is de erfgoedpotentie van de menselijke resten. De resten zijn een middel om Aduard in de schijnwerpers te zetten en om een stukje van de rijke geschiedenis van Aduard te benadrukken. De menselijke resten moeten via een ceremonie en met een monument een eervolle herbegraving krijgen. Het herbegraven van de menselijke resten uit Aduard kan de bewustwording van de geschiedenis van de inwoners vergroten. Op die manier kan het een sociaal doel dienen. Daarnaast kan het een achterliggend economisch doel hebben door het toerisme te vergroten. De lokale instituties wijzen voornamelijk op het sociaal educatieve doel dat bereikt kan worden met de menselijke resten. Dit doel lijkt in veel op het achterliggende doel bij de Urker kwestie. Ondanks er in de media veel werd gesproken over respect voor de voormalige mensen, bedachten Urkers plannen om een tentoonstelling om de herbegraving te bouwen. Ze wilden een sociaal educatief doel verenigen met een herbegraving (Eén Vandaag, 2008).

Plaatsbinding speelt voor de respondenten met een Aduarder achtergrond een grote rol. In hun opinie worden ze gestimuleerd door de binding die ze hebben met Aduard. Alle respondenten zijn actief in het verenigingsleven en geven aan iets van het dorp te willen maken. De menselijke resten uit Aduard bieden een mogelijkheid om dit te bereiken.

Geen van de respondenten voelt een directe connectie met de menselijke resten uit Aduard. Dit speelde wel een belangrijke rol in de kwestie van de Kennewick Man, huidige generaties voelden zich verbonden met een skelet van tienduizend jaar oud (Coleman & Dysart, 2006). Echter, geen van de geïnterviewden komt oorspronkelijk uit Aduard. Dit neemt de kans op een genetische verbinding weg. Vandaar dat geen van de respondenten voelt dat de menselijke resten bij hun horen, maar ze vinden wel dat het bij Aduard hoort. Wellicht dat inwoners die al generatieslang in het dorp wonen deze band wel voelen. De plaatsbinding en gemeenschapsbinding zijn van belang, maar vooral als stimulators voor de erfgoedpotentie voor Aduard.

Naast de erfgoedpotentie wijzen de respondenten op het respect voor de voormalige mensen. Het Kloostermuseum wijst vooral op een algemeen respect voor de mensen. De respondent vindt dat alle opgravingen van menselijke resten onterecht zijn, en dat de menselijke resten uit Aduard daardoor terug moeten. De andere respondenten benoemen het respect vanuit de verwachting van deze mensen. Religie speelt hierin een belangrijke rol. De menselijke resten uit Aduard wilden begraven worden in Aduard en lagen te wachten op de wederopstanding. Het respect voor de overledenen speelde ook een belangrijke rol in de Urker kwestie en de Kennewick Man. In de media werd veelvuldig gewezen op het respect voor deze voormalige mensen. Dit komt terug in deze kwestie. Het is de vraag of een verwijzing naar respect altijd helemaal zuiver is. In de discussie is het verstandig om de focus te leggen op het respect voor de overledenen. Een argument met de focus op de erfgoedpotentie voor Aduard kan weggezet worden als onethisch.

4.1.3 Museale Achtergrond

Drie respondenten met een connectie met een museum zijn geïnterviewd. Alle drie de respondenten gaven aan geen interesse te hebben om de menselijke resten te claimen. De respondenten gaven aan weinig te voelen voor een tentoonstelling met de menselijke resten uit Aduard.

De museale respondenten zijn in het algemeen geen voorstander van het tentoonstellen van menselijke resten. At Hof en Jess Ludwig werken als vrijwilligers bij het Kloostermuseum. Het Kloostermuseum had lange tijd een skelet in het museum tentoongesteld, maar heeft besloten om dit te verwijderen. Een deel van de vrijwilligers vond het niet respectvol.

Het Groninger Museum heeft in 2001 de menselijke resten uit Aduard gebruikt voor een tentoonstelling. Toch gaf de conservator van het museum aan geen voorstander te zijn van tentoonstellingen met menselijke resten. Hij vindt het een raar idee om op deze manier met menselijk materiaal om te gaan. Aan de andere kant is hij niet principieel tegen, als de menselijke resten maar een goed verhaal vertellen. Deze potentie zag Knol niet in de menselijke resten uit Aduard.

Het tentoonstellen is niet verboden, maar kan leiden tot negatieve publiciteit. In 2007 is dit gebeurd bij de tentoonstelling 'Bodies' in de Beurs van Berlage (Museumethiek, 2012). De laatste jaren zijn musea zich steeds bewuster geworden van de controversiële lading die menselijke resten kunnen hebben. De International Council of Museums heeft een ethische code opgesteld die over de hele wereld door musea worden gehanteerd. Over het tentoonstellen van gevoelig materiaal schrijft het council het volgende: Bij het tentoonstellen van menselijke resten en materiaal met een religieuze betekenis worden professionele maatstaven in acht genomen en worden de belangen en overtuigingen van de gemeenschap, etnische of religieuze groep, waartoe de voorwerpen behoren, geëerbiedigd. Zij worden getoond met omzichtigheid en met respect voor de algemene gevoelens van menselijke waardigheid.' (ICOM, 2004) Deze bewustwording zorgt voor een zorgvuldige benadering van menselijke resten in een museum. Dit is terug te zien in mening van de respondenten: alleen als het een goed verhaal vertelt.

4.1.4 Religieuze Achtergrond

De religieuze achtergrond van respondenten speelde een minieme rol in de discussie. Geen van de respondenten gaf aan een verbondenheid met de menselijke resten te voelen vanuit hun geloofsovertuiging. Ze voelden niet dat ze tot ooit tot dezelfde gemeenschap hebben behoord.

De verwachting is dat de menselijke resten grotendeels van cisterciënzer monniken zijn. Vanuit deze gedachte werd verwacht dat rooms-katholieken zich verbonden zouden voelen met de menselijke resten uit Aduard. De respondent van het Bisdop van Groningen en Leeuwarden voelde geen verbondenheid met de resten. Van der Werff voelt zich rooms-katholiek, maar voelt zich niet extra verbonden met rooms-katholieke mensen. Naast de leeftijd en anonimiteit van de resten kan dit verklaren waarom Van der Werff geen verbondenheid voelt met de menselijke resten uit Aduard.

Voor de abt van het cisterciënzer klooster Diepenveen speelde de anonimiteit een doorslaggevende rol. Door alle onzekerheid omtrent de identiteit van de resten voelde hij er geen binding mee. Zijn rooms-katholieke achtergrond speelde een rol in zijn denkwijze over de behandeling van menselijke resten. In het rooms-katholieke geloof is reliekverering een veelvoorkomend fenomeen (Academische Reizen, 2012). Vanuit deze gedachte vond de abt dat belangrijke mensen vereerd mogen worden. Ze moeten op een speciale manier behandeld worden. Deze mensen zouden niet een depot mogen liggen. Wetenschappelijk onderzoek kan dienen om antwoorden te geven op vragen van de abt. Volgens zijn eigen verwachting zou hij zich dan meer verbonden kunnen voelen met de resten.

Het is aannemelijk dat een klein deel van de menselijke resten uit Aduard protestants zijn geweest. Deze kleine kans zorgde er grotendeels voor dat geen van de respondenten iets voelde voor de resten vanuit hun geloof.

Het geloof in een wederopstanding was in sommige gevallen aanwezig bij de respondenten. Dit speelde echter geen rol. De respondenten vinden niet dat menselijke resten daarvoor in de aarde waar ze begraven zijn hoeven te liggen. Wojtkowiak (2012) en Venbrux (2007) constateerden al dat concepten als 'hiernamaals' en 'wederopstanding' in de huidige een kleine rol spelen.

4.2 Forum – Geen Reacties, Wel Aannames

De tweede deelvraag van het onderzoek ging in op de opinies van de inwoners van Aduard. Om de mening van de inwoners van Aduard te achterhalen is een forum opgericht. Het forum is in totaal 71x bekeken, waarvan 52x in de maand van publicatie.

Het forum was opgericht om de inwoners van Aduard een platform te geven om zich te mengen in de discussie. Helaas is dit niet gebeurd. Dit betekent niet dat er geen informatie gehaald kan worden uit deze nulrespons. Verschillende aannames kunnen gedaan worden.

- Het is mogelijk dat de historische krant van Aduard – ondanks een uitgebreid en specifiek spreidingsgebied – niet veel gelezen is.

Toch is er na de periode van publicatie een piek te zien in het aantal paginaweergaven van het forum.

- Het kan dat de inwoners geen heftige opinies hebben ten aanzien van de discussie. De lezers en de bezoekers van het forum vonden het misschien niet interessant, controversieel of belangrijk genoeg om te reageren.

Daarnaast is het een discussie met veel kanttekeningen.

- Het is mogelijk dat de inwoners niet een antwoord wisten op de moeilijke vraag die werd gesteld in het artikel.

Deze aannames laten ons met meer vragen achter dan antwoorden. Paragraaf 4.3 gaat dieper in op de opinies van de inwoners van Aduard. Dit geeft uitgebreidere inzichten in de discussie.

4.3 Enquêtes – Verdeeldheid onder de Inwoners

In reactie op de nulrespons van het forum is ervoor gekozen om enquêtes af te nemen onder de inwoners van Aduard. 48 inwoners van Aduard zijn gevraagd naar hun opinie over de juiste plaats van de menselijke resten. Daarnaast zijn deze meningen gekoppeld aan de interesse van de respondenten voor de historie van Aduard.

4.3.1 Opinies respondenten

De opinies van de respondenten zijn te verdelen in drie categorieën; (i) het Noordelijk Archeologisch Depot, (ii) herbegraven in Aduard en (iii) onverschillige respondenten. In de onderstaande kruistabel zijn de absolute aantallen van de opinies weergegeven in relatie tot de interesse van de respondent in de historie van Aduard. Daarnaast zijn van de totaalcijfers percentages weergegeven.

Variabelen	Opinies respondenten				Totaal
		NAD	Aduard	Onverschillig	
Interesse Historie Aduard	Ja	3	16	8	27 (56.3%)
	Nee	0	0	21	21 (43.7%)
	Totaal	3 (6.3%)	16 (33.3%)	29 (60.4%)	48

Tabel 4.2: Overzicht Opinies Inwoners Aduard in Relatie met de Interesse in de Historie van Aduard

Een ruime meerderheid van de respondenten geeft aan geen interesse te hebben in de menselijke resten uit Aduard. Ze vinden het niet belangrijk wat er met de menselijke resten gebeurt. Deze constatering bevestigt de aanname die in het forum werd getrokken. Een grote groep van de inwoners vindt de discussie niet interessant en belangrijk.

Aan de andere kant vindt een derde van de respondenten het belangrijk dat de menselijke resten worden herbegraven in Aduard. De respondenten baseren twaalf keer hun mening op het respect voor de voormalige mensen die belangrijk zijn geweest voor het gebied. Zes respondenten vinden dat de menselijke resten in Aduard horen, het is een deel van de historie. De respondenten noemen in sommige gevallen een combinatie van de bovenstaande redeneringen.

Een kleine groep vindt dat de menselijke resten moeten blijven liggen in het Noordelijk Archeologisch Depot. Alle drie de respondenten geven aan dat de menselijke resten beter bewaard worden in het depot.

4.3.2 Historisch besef van belang

Interesse in de historie van Aduard is een belangrijke factor in de opinie van de respondenten. Via de chi-kwadraattoets is er een zeer significant verband gevonden tussen de twee variabelen. Dit toont aan dat de interesse voor de historie van Aduard de opinie van de respondent sterk beïnvloed.

Om extra informatie uit deze resultaten te halen is de Cramer's V toegepast. De Cramer's V geeft aan hoe significant en belangrijk de relatie tussen de twee variabelen is. Met een waarde van 0.683 is een matige relatie gevonden (David & Sutton, 2004). De relatie zit echter wel dicht tegen de hoge 0.69 relatie aan. Dit betekent dat de variabelen significant zijn, maar niet de enige bepalende factor in het proces.

5. Conclusie

In het onderstaande gedeelte worden de eindconclusies getrokken. Het onderzoek heeft getracht inzicht te verschaffen in de discussie over de juiste plaats van de menselijke resten uit Aduard. Begraven in Aduard, opgegraven, opgeslagen op verschillende locaties in de provincie en in 2001 tentoongesteld in het Groninger museum. De opinies van verschillende groepen zijn geanalyseerd en besproken. In dit laatste hoofdstuk worden de eindconclusies getrokken. Het hoofdstuk eindigt met een overzicht van ethische overwegingen in dit onderzoek.

5.1 Respondenten

Uit de interviews komt een sterke scheiding naar voren. De respondenten met een archeologische achtergrond wijzen op de sociale wetenschappelijke erfgoedpotentie. Vanuit deze gedachte moeten de resten in het Noordelijk Archeologisch Depot blijven.

De respondenten met een Aduarder achtergrond wijzen voornamelijk op het respect en op de sociale erfgoedpotentie van de menselijke resten. De resten bieden de mogelijkheid om een deel van de historie zichtbaar te maken in het dorp.

De museale achtergrond speelt geen rol in de discussie. De respondenten gaven aan geen interesse in de menselijke resten te hebben vanuit een museaal oogpunt.

Religie speelde een minieme rol. Geen van de respondenten voelde een connectie met de resten vanuit hun geloof. Het geloof speelde wel een rol in de waardering van de menselijke resten. De abt van het cisterciënzer klooster vond de resten niet heel interessant vanwege de anonimiteit van de resten. Vanuit het geloof wordt respect voor menselijke resten gepredikt, maar dit betekent niet dat menselijke resten niet een depot mogen liggen. Het is een ethische afweging die elk individu zelf maakt.

5.2 Inwoners Aduard

Onder de inwoners van Aduard is wederom een sterke scheiding te zien. Een ruime meerderheid heeft geen interesse in de menselijke resten. Ze hechten er geen waarde aan. Vanuit deze gedachte maakt het niet uit waar de menselijke resten liggen.

De andere groep vindt het belangrijk dat de menselijke resten terug komen in Aduard. Ze tonen veel interesse in de historie van Aduard en vinden dat de resten in Aduard horen. Het is respectvol en een onderdeel van de historie van Aduard.

5.3 Huidige Situatie en Discussie

Op het moment van schrijven onderneemt de Historische Vereniging van Aduard actie. Ze hebben een verzoek bij het UMCG-lifelines ingediend om DNA van de menselijke resten in te winnen. Via deze methode willen ze de exacte leeftijd dateren en nabestaanden in het huidige dorp opsporen. Dit wetenschappelijk onderzoek moet leiden tot een respectvolle herbegraving voor deze voormalige mensen waarbij de link met het heden gelegd wordt. Deze beweging toont gelijkenissen met de Augustinesser en Urker kwestie. Een kleine groep actieve dorpsbewoners onderneemt actie. Voor deze groep is het belangrijk om de menselijke resten terug te krijgen in het dorp.

De Historische Vereniging van Aduard legt een claim op de menselijke resten. Deze claim roept ethische vragen op waarin iedereen zijn eigen afweging moet maken. In hoeverre is de claim van de historische vereniging meer gerechtvaardigd dan de claim van de archeologen?

De historische vereniging legt een claim op een aantal punten. Ze vinden dat de menselijke resten respect verdienen. Het huidige depot voldoet volgens de vereniging niet aan deze. Vandaar dat ze de

resten terug wil brengen naar de plaats waar ze zijn opgegraven. Deze mensen wilden in Aduard begraven worden en dat moet gerespecteerd worden.

Maar de voormalige begraafplaats is tegenwoordig bebouwd. De resten lagen anders tussen de huizen. Moeten ze dan ook terugkeren tussen de huizen? Dit is niet respectvol merkten een aantal respondenten op. De huidige begraafplaats van Aduard is een reële optie. Toch blijft het een plek die deze voormalige mensen niet zelf uitgezocht hebben. Misschien zijn de menselijke resten het best af in het Noordelijk Archeologisch Depot. Zoals de beheerders zeiden: 'ze liggen hier rustig, ze moeten alleen een keer omgepakt worden'. Wat is de meest respectvolle behandeling?

Naast een claim op basis van respect, speelt de opgraafplaats een belangrijke rol. De voormalige mensen hebben waarschijnlijk in Aduard geleefd en zijn daar begraven. Ze maakten deel uit van het dorp. Vanuit deze gedachte moeten ze terug in het dorp. Welk recht heeft de historische vereniging om op basis van respect en vindplaats de menselijke resten terug te eisen. De wetenschap heeft er ruim zeventig jaar lang voor gezorgd. Mag de Historische Vereniging zomaar de resten terug eisen?

De vereniging wijst op het respect voor de voormalige mensen. Maar aan de andere kant willen ze een deel van de historie van Aduard zichtbaar maken. Zoals hun doel is geformuleerd: De Historische Vereniging Aduard stelt zich ten doel de geschiedenis van Aduard te bestuderen en te promoten. De menselijke resten bieden de mogelijkheid om de geschiedenis van Aduard te promoten. De archeologen willen de resten inzetten voor wetenschappelijk onderzoek. Is dit onethischer dan de resten inzetten voor de promotie van de geschiedenis van Aduard?

Sterker nog, de Historische Vereniging hoopt het verleden met het heden te koppelen via wetenschappelijk onderzoek. Het wetenschappelijk onderzoek moet de fundering zijn voor het sociale doel. Door het opsporen van nabestaanden moet de interesse van de inwoners van Aduard gewekt worden. Maar kan het ook de claim op de menselijke resten versterken? Hebben nabestaanden – met een kloof van minstens zeven generaties – recht om de resten te claimen? Wordt de claim sterker door een genetische connectie?

Wellicht dat de genetische connectie niet het belangrijkste is. De sociaal geconstrueerde connectie die de huidige inwoners voelen biedt ook een recht. De vergelijking met de Kennewick Man kan gemaakt worden. De Indianen voelden zich verbonden met de Kennewick Man, ondanks dat wetenschappelijk onderzoek geen genetische connectie aantoonde. Gaat het erom wat ze voelen?

Maar in hoeverre voelen de inwoners van Aduard zich verbonden met de menselijke resten? Geen van de respondenten gaf aan dat deze voormalige mensen bij hun horen. De connectie is niet actief aanwezig. Dit kan opgemaakt worden uit de resultaten van de enquête en het forum.

Ondanks dat een groot deel van de inwoners geen interesse heeft zijn er inwoners die interesse hebben in de menselijke resten. De Historische Vereniging lijkt te spreken namens de inwoners van Aduard met een interesse in de historie van Aduard. Ze voelen geen directe connectie met de resten, maar vinden wel dat ze meer respect verdienen en onderdeel van het dorp zijn. Een herbegravenis is een mooie manier volgens een derde van de inwoners uit Aduard.

Naast het opsporen van nabestaanden, wordt de wetenschap ook ingezet om de leeftijd van de resten te dateren. Op deze manier kan een onderscheid gemaakt worden tussen het monniken tijdperk en het niet-monniken tijdperk. Echter, het is aannemelijk dat ook niet-monniken in het monniken tijdperk werden begraven op de begraafplaats. Toch kan de ethische vraag worden gesteld: hebben monniken meer recht op een respectvolle behandeling? Verschillende respondenten, waaronder de abt van het cisterciënzer klooster vinden van wel.

Concluderend kan gesteld worden dat de discussie veel ethische vragen kent die niet beantwoord worden in dit onderzoek. Het zijn vragen die niet objectief te beantwoorden zijn. Ik weerhoud mij van het geven van een standpunt of advies aan de betrokken partijen.

De juiste plaats van de menselijke resten uit Aduard is een filosofische vraag geworden. Het heeft te maken met vragen over respect en de waardering van het stoffelijk overschot. Vragen die beter beantwoord kunnen worden door de filosofie. De discussie is in kaart gebracht en het is duidelijk dat er verschillende claims door verschillende partijen gelegd kunnen worden.

Daarnaast weerhoudt de dubbele ethiek in deze kwestie mij. Het lijkt respectvol om de menselijke resten een plaats te geven in Aduard. Deze plaats was immers de laatste wens van de voormalige mensen. Maar als de betrokkenen bij Aduard gebruik willen maken van de erfgoedpotentie van de resten, dan is het bediscussieerbaar of dit respectvol is.

Welke claim het meeste recht van spreken heeft is niet te beoordelen. Het is in veel gevallen een klassieke erfgoed kwestie. Wie heeft het recht en op welke basis?

6. Literatuurlijst

- Academische Reizen (2012). "Langs pelgrimswegen - Reliekverering, mythen en kunst".
<http://www.academischereizen.nl/Langs-pelgrimswegen---Reliekverering-mythen-en-kunst.html>
laatst bezocht op 11-07-2012
- Ahlbrant, R. S. & J.V. Cunningham (1979). A new public policy for neighbourhood preservation. New York: Praeger.
- Archief Groninger Museum (2001). Deel van de tentoonstelling 'tussen Hel en Hemel' in het Groninger Museum van 2001. Uit het Archief van het Groninger Museum.
- Bernts, T. et al. (2007). God in Nederland 1996-2006. Kampen: Ten Have
- Bienkowski, P. (2006). Persons, Things and Archaeology: Contrasting World-views of Minds, Bodies and Death. Manchester: University of Manchester
- Broek, M. van den (2003). Terugkeer van de Schokkers.
<http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2844/Archief/archief/article/detail/730874/2003/05/03/Terugkeer-van-de-Schokkers.dhtml> laatst bezocht op 05-12-12.
- Bryman, A. (2008). Social research methods. Oxford: Oxford University Press.
- Carrillo, Jo (1998). Readings in American Indian Law: Recalling the Rhythm of Survival Temple. Philadelphia: University Press.
- Coleman, C. & E.V. Dysart (2006). Framing of Kennewick Man against the Backdrop of a Scientific and Cultural Controversy. Science Communication, 27(1), p. 3-26
- David, M & C. Sutton (2004). Social Research: An Introduction. London: Sage.
- Davies, D.J. (2002). Death, Ritual and Belief: The Rhetoric of Funerary Rites. Bloomsburg: Continuum Publishing Company.
- Dijk van, S. & M.G. Mennen (2002). Lijkbezorging in Nederland Evaluatie inspectierichtlijn, overzicht van de branche en inzicht in naleving van regelgeving.
<http://rivm.openrepository.com/rivm/bitstream/10029/9239/1/609021020.pdf> laatst bezocht op 23-02-2012.
- Dixon, J. & K. Durrheim (2000). Displacing place-identity: A discursive approach to locating self and other. British Journal of Social Psychology, 39, p. 27-44.
- Dreazen, Y.I. & G. Fields (2010). How We Bury the War Dead?
<http://online.wsj.com/article/SB10001424052748704269204575270841057314162.html>, laatst bezocht op 01-06-2012
- Eén Vandaag (2008). Het raadsel van de Urker schedels.
http://www.eenvandaag.nl/binnenland/33746/het_raadsel_van_de_urker_schedels laatst bezocht op 12-07-2012

- Eyles, J & D. Smith (1988). *Qualitative methods in human geography*. Cambridge: Polity Press.
- Ferguson, T..J. (1996). NATIVE AMERICANS AND THE PRACTICE OF ARCHAEOLOGY. *Annual Review Anthropology*, 25, p. 63–79
- Flowerdew, R. & D. Martin (2005). *Methods in human geography: A guide for students doing a research project*. Harlow: Pearson Education.
- Gaag, M. van der (2009). *Oenze eigen bult dor in die vlakke polder Een studie naar de geslotenheid van de Urker gemeenschap*. Masterthesis: Culturele Antropologie: multiculturalisme in vergelijkend perspectief.
- Haring, F. den (2012). Historische Vereniging Aduard. <http://www.aduard-historie.nl/HVA.php> laatst bezocht op 12-06-2012
- Hart, de J. (2005). *Voorbeelden & nabeelden. Historische vergelijkingen naar aanleiding van de dood van Fortuyn en Hazes*. Den Haag: SCP Essay.
- Heessels, M. (2012). *Bringing Home the Dead: Ritualizing Cremation in the Netherlands* (PhD thesis). Radboud University Nijmegen.
- Hidalgo, M. C., & Hernández, B. (2001). Place attachment: Conceptual and empirical questions. *Journal of Environmental Psychology*, 21, 273-281.
- Historische Vereniging Aduard (2012). De St. Bernardusabdij. http://www.aduard-historie.nl/klooster_a.htm laatst bezocht op 22-07-2012
- Hummon, D. M. (1992). Community attachment: Local sentiment and sense of place. In I. Altman & S. M. Low (Eds.), *Place attachment* (pp. 253-278). New York: Plenum.
- Huttinger, H. (2005). "Stolen treasures: Zahi Hawass wants the Rosetta Stone back—among other things". http://www.cairomagazine.com/?module=displaystory&story_id=1238&format=html laatst bezocht op 20-07-2012.
- ICOM (2012), *Ethische Code voor Musea*. <http://icom.museum/professional-standards/code-of-ethics/introduction/> laatst bezocht op 11-07-2012.
- Ingram, M. (2011), *Network Effects: Social Media's Role in the London Riots*. <http://www.businessweek.com/technology/network-effects-social-medias-role-in-the-london-riots-08082011.html> laatst bezocht op 07-01-2012
- Jorgensen, B. S. & R.C. Stedman (2001). Sense of place as an attitude: Lakeshore owners attitudes toward their properties. *Journal of Environmental Psychology*, 21, 233-248.
- Kaplan, A.M. & M. Haenlein (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. *Business Horizons*, 53, p. 59-68.
- Kasarda, J. D. & M. Janowitz (1974). Community attachment in mass society. *American Sociological Review*, 39, 328-339.

- Klein, H.K. (1999). Tocqueville in Cyberspace: Using the Internet for Citizen Associations. *The Information Society*, 15, p. 213–220.
- Kloostermuseum (2012). Over het Museum.
http://www.kloostermuseumaduard.nl/aduard_unieke_feiten.php, laatst bezocht op 12-06-2012
- Koch, M. (2005). Supporting Community Awareness with Public Shared Displays. Department of Mathematics and Informatics.
- Kyle, G. et al. (2005). Testing the Dimensionality of Place Attachment in Recreational Settings. *Environment and Behavior*, 37(2), p. 153-177.
- Low, S. M. & I. Altman (1992). Place attachment: A conceptual inquiry. In I. Altman & S. M. Low (Eds.), *Place attachment* (pp. 1-12). New York: Plenum.
- Mad Architecten (2010). Upgrading Noord Archeologisch Depot te Nuis.
<http://www.madarchitekten.nl/PROJECTS/29-070.htm> laatst bezocht op 22-07-2012
- Madge, C. (1993). 'Boundary disputes: Comments on Sidaway (1992).' *Area* 25, p. 294-299.
- McMillian D.W. & D.M. Chavis (1986). Sense of Community: A Definition and Theory. *Journal of Community Psychology*, 14, p. 6-23
- Mesch, G. S. & Manor, O. (1998). Social ties, Environmental Perception, and Local Attachment. *Environment and Behavior*, 30, 504-519.
- Miniland (2012). LEGO in het Groninger Museum!
<http://www.miniland.nl/Nieuws/Artikelen/gron%20mus%20jun%202012.htm> laatst bezocht op 22-07-2012
- Moolenbroek, J. & J.A. Mol (2010). *De abtenkroniek van Aduard: 'Studies, editie en vertaling'*. Hilversum: Verloren.
- NAD (2012). Welkom. <http://www.nadnuis.nl/>, laatst bezocht op 12-06-2012
- Oerlemans, M. (2011). Herbegrafenis 421 Bosschenaren tijdens Allerzielen.
<http://www.omroepbrabant.nl/?news/164103472/Herbegravenis+421+Boschenaren+tijdens+Allerzielen.aspx> laatst bezocht op 07-01-2012
- Owsley, D.W. & R.L. Jantz (2001). Archeological Politics and Public Interest in Paleoamerican Studies: Lessons from Gordon Creek Woman and Kennewick Man. *American Antiquity*, 66(4), p. 565-575.
- Peelen, J. (2011). *Between birth and death. Rituals of pregnancy loss in the Netherlands* (PhD thesis). Nijmegen: Radboud University Nijmegen.
- Pokotylo, D. & N. Guppy (1999). Public Opinion and Archeological Heritage: Views from Outside the Profession. *American Aniquity*, 64(3), p. 400-416
- Proshansky, H. M. (1978). The city and self-identity. *Environment and Behavior*, 10, 147-169.
- Reinwardt Academie (2011). *Moeten musea menselijke resten teruggeven? 'Urker Schedels'*.

<http://www.museumethiek.nl/thema's/menselijke-resten/urker-schedels> laatst bezocht op 08-01-2012

Relph, E. (1976). *Place and placelessness*. London: Pion.

Rennie, D. (2001). Lorry death migrants flown back to China.

<http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/1318082/Lorry-death-migrants-flown-back-to-China.html>, laatst bezocht op 03-07-2012.

Riger, S. & P.J. Lavrakas (1981). Community ties: Patterns of attachment and social interaction in urban neighborhoods. *American Journal of Community Psychology*, 9, 55-66.

Roberts, M. & M. McCombs (1994). Agenda setting and political advertising: Origins of the news agenda. *Political Communication*, 11(3), p. 249-262.

Rose, G. (2007). *Visual methodologies: An introduction to the interpretation of visual materials*. London: Sage.

RTV Noord Holland (2010). Herbegravenis voor 64 nonnen uit Blokker.

<http://www.rtvnh.nl/nieuws/50250/Herbegravenis+voor+64+nonnen+uit+Blokker> laatst bezocht op 10-01-2012.

RTV Utrecht (2011). Bijzondere herbegravenis skeletten in Doorn.

<http://www.actie.rtvutrecht.nl/nieuws/375954> laatst bezocht op 05-12-12.

Schreyer, R. et al. (1981). Environmental meaning as a determinant of spatial behavior in recreation. In R. Schreyer, G. Jacob, & R. White (Eds.), *Proceedings of the Applied Geography Conferences (Vol. 4; pp. 294-300)*. Binghamton, NY: SUNY Binghamton.

Stokols, D. & S.A. Shumaker (1981). People and places: A transactional view of settings. In J. Harvey (Ed.), *Cognition, Social Behavior, and the Environment (pp. 441-488)*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Swedlund, A & D. Anderson (2003). Gordon Creek Woman Meets Spirit Cave Man: A Response to Comment by Owsley and Jantz. *American Antiquity*, 68(1), p. 161-167.

Thomas, D.H. (1999). *Skull Wars: 'Kennewick Man, Archeology, and the Battle for Native American Identity*. New York: Basic Books.

Turner, P. (1988). Donation of Organs and the Body. <http://www.anabaptists.org/tracts/life-and-death-ethics.html>, laatst bezocht op 01-06-2012

Urkerschedels (2010). Breng Urker Schedels Thuis. <http://www.urkerschedels.blogspot.com/> laatst bezocht op, 07-01-2012.

Vannoord (1994). Aduard 'Home' Page. <http://www.let.rug.nl/vannoord/Aduard/> laatst bezocht op 22-07-2012

Venbrux, E. (2007). Ritual communication with the dead, deities and unseen others. *Cosmos* 23, p.123-135

Verdery, K. (1999). *The Political Lives of Dead Bodies: Reburial and Postsocialist Change*. New York: Columbia University Press.

Williams, D. R. & J.W. Roggenbuck (1989). Measuring place attachment: Some preliminary results. In L. H. McAvoy & D. Howard (Eds.), *Abstracts of the 1989 Leisure Research Symposium* (p. 32). Arlington, VA: National Recreation and Park Association.

Wodak, R. (1989). *Language, Power and Ideology*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Wojtkowiak, J. (2012). *I am Dead, Therefore I am: The Postself and Notions of Immorality in Contemporary Dutch Society* (PhD thesis). Radboud University Nijmegen.

Wojtkowiak, J. & G. Wieggers (2008). Moslims doen het helemaal zelf. Veranderende islamtische uitvaartrituelen in Nederland. In: E. Venbrux et al. *Rituele Creativiteit. Actuele veranderingen in de uitvaart en rouw-cultuur*. Zoetermeer: Meinema.

Wouters, C. (1996). Moderne rituelen rond sterven en rouwen. Een stijgende vraag naar solidariteit. *Socialisme & Democratie*, 53(6), p.321-328

7. Bijlagen

7.1 Standaardinterview

Elk interview bestond uit een aantal aanvullende vragen met betrekking tot de institutie die werd geïnterviewd. In deze bijlage is een overzicht gegeven van de vragen die elk interview terugkwamen.

Openingsvragen

1. Kunt u wat vertellen over uw werkzaamheden bij uw institutie?
 - Wat trekt u aan bij het werken bij uw institutie?
 - ◆ Hoe lang werkt u bij de institutie?

Start

2. Op welke plaats vindt u dat de menselijke resten uit Aduard thuishoren?
 - Kunt u dat beargumenteren?

U spreekt hier over ... zou u wat meer kunnen vertellen over ...

Plaatsverbondenheid - Place Attachment

3. Kunt u wat vertellen over u verbondenheid met Aduard?
 - Plaatsidentiteit
 - ◆ Is Plaats belangrijk voor u?
 - ◆ Heeft u een positieve impressie van Plaats?
 - ◆ Voelt u dat Plaats een deel van u is?
 - ◆ Voelt u dat Plaats speciaal voor u is?
 - ◆ Kunt u zich identificeren met Plaats?
 - ◆ Zegt Plaats veel over wie u bent?
 - Plaatsafhankelijkheid
 - ◆ Is Plaats de beste plaats om te doen, wat u wilt doen?
 - ◆ Kan geen andere plaats vergeleken worden met Plaats?
 - ◆ Zou u dezelfde activiteiten ook kunnen doen in een andere plaats? (is het belangrijk voor u om het in Plaats te doen?)
4. Zou uw mening anders zijn als de menselijke resten uit een plaats komen waar u een sterke binding mee heeft?

Gemeenschapszin - Sense of Community

5. Hoe zou u uw relatie met een gemeenschap omschrijven?
 - Voelt u zich onderdeel van de gemeenschap?
 - Hoe voelt het om deel uit te maken van de gemeenschap?
 - Maakt u wel eens deel uit van activiteiten, samen met de gemeenschap?
 - ◆ Hoe voelt het om deel uit te maken van activiteiten samen met de gemeenschap?

- ◆ In hoeverre voelt u zich belangrijk/gewaardeerd in de gemeenschap?
- ◆ In hoeverre voelt u dat u behoeften voldaan kunnen worden in de gemeenschap?
- ◆ In hoeverre voelt u dat u dezelfde geschiedenis heeft als de gemeenschap, met gemeenschappelijke plaatsen en gemeenschappelijke ervaringen.
- ◆ In hoeverre voelt u vertrouwen in de van andere leden van de gemeenschap?
- ◆ In hoeverre voelt u zich gesteund door de andere leden van de gemeenschap?

Erfgoed

6. Denkt u dat de botten uit Aduard als cultuurhistorisch erfgoed gezien moeten worden?
 - Welke mogelijkheden zou dat bieden?

Waarde van het lichaam

7. Kunt u meer vertellen over de waarde dat een stoffelijk overschot voor u heeft?
 - Hoe belangrijk is het lichaam na het overlijden van een persoon?

In wetenschappelijke literatuur wordt gesteld dat de waardering van het lichaam, na het overlijden, veel te maken heeft met de kijkwijze op de relatie van het lichaam met de geest.

- Hoe kijkt u aan tegen de relatie van het lichaam met de geest.
 - ◆ Dualisme, het lichaam en de geest zijn twee gescheiden vormen.
 - ◆ Materialisme, alleen het lichaam bestaat.
 - ◆ Idealisme, alleen de geest bestaat.
 - ◆ Animisme, het lichaam en de geest zijn twee verbonden vormen.
8. Welke invloed zal het hebben als u de persoon van de resten kent?
 9. Vindt u dat er nog een verschil in zit in waardering tussen verschillende menselijke resten?
 1. Hoge Wetenschappelijke waarde.
 2. Belangrijk Religieuze aspect (Stel heel belangrijke mensen)

Deathscapes

10. Welke rol speelt plaats met betrekking tot het stoffelijk overschot voor u?
 - Heeft u zelf al nagedacht over de plaats van uw stoffelijk overschot?
11. Op welke manier gaat uw om met de plaats van het stoffelijk overschot van een dierbare?

Algemene vragen

12. Hoe zou u er tegenover staan, als de botten verplaatst worden naar een museum?
13. Hoe staat u tegenover het idee om de menselijke resten te herbegraven in Aduard?

14. Verwacht u, of weet u, dat er andere medewerkers zijn die een totaal andere kijkwijze hebben?
 - Kan u die begrijpen?
15. Zou u actie willen ondernemen om uw mening te verdedigen?
16. Verwacht u, of weet u, dat er binnen uw institutie leden zijn met een andere kijkwijze?
17. De menselijke resten uit Aduard liggen eigenlijk al 70 jaar te wachten op archeologisch onderzoek, vindt u dat het mogelijk is om de mensen te herbegraven zonder onderzoek?
18. Vindt u dat het religieuze karakter van invloed is op de manier waarop er omgegaan moet worden met deze menselijke resten uit Aduard?
19. In voorgaande cases is de media, voor de inwoners, zeer belangrijk geweest om een handvat te geven om hun mening naar buiten te brengen, en hun zin te krijgen zeer groot geweest.
 - Hoe kijkt u daar tegenaan?
20. Heeft u nog vragen?

7.2 Artikel Heemkake

Ik geef de pen door aan... Jeroen Bruinenberg

Mijn naam is Jeroen Bruinenberg. Ik studeer Culturele Geografie en ben bezig met mijn afstudeerscriptie die gaat over Aduard. U weet vast wel dat hier door prof. Van Giffen opgravingen zijn gedaan naar het oude klooster, maar niet iedereen weet wat er met de menselijke resten is gebeurd die hij omhoog haalde op het voormalige kerkhof.

Na een lange omzwerving zijn deze resten nu terecht gekomen in het Noordelijk Archeologisch Depot. Opgeslagen in twee rijen van vier pallets en verpakt in halfopen plastic zakken en dozen, liggen de resten nu in de voormalige opvangbunkers van Nuis.

Wie waren deze mensen? 73 jaar na de opgravingen van prof. Van Giffen zijn de resten nog niet nauwkeurig archeologisch gedateerd, en weten we nog weinig van deze voormalige mensen. Dhr. Taayke, beheerder van het Noordelijke Archeologisch Depot, schat dat de resten dateren van de 13e eeuw tot aan de 17e eeuw. 'Hierdoor is het aannemelijk dat er monniken opgeslagen liggen in het Noordelijk Archeologisch Depot te Nuis.' Dit zou betekenen dat er een mengelmoes van monniken en latere inwoners van Aduard opgegraven zijn door van Giffen. Wellicht de voorvaders van huidige inwoners van Aduard?

Mijn scriptie houdt zich bezig met deze menselijke resten, en probeert grip te krijgen op de kwestie: wat is de 'correcte' plaats van de menselijke resten uit Aduard? Ze zijn begraven in Aduard, vervolgens opgegraven en opgeslagen op verschillende locaties in de provincie, en in 2001 zelfs tentoongesteld in het Groninger Museum. Behoren de menselijke resten in de grond, in een depot of in een museum? En is de geografische locatie waartoe ze behoren Aduard, Nuis, Groningen of een andere plaats? In andere woorden, waar behoren de menselijke resten?

Bij het beantwoorden van deze vraag kan ik uw hulp goed gebruiken. Via het onderstaande webadres wil ik u vragen om te reageren op deze kwestie, en mij te helpen in mijn onderzoek. Op dit adres kunt u tevens meer achtergrondinformatie vinden over vergelijkbare kwesties en de vorderingen in mijn onderzoek.

Waar vindt u dat ze thuishoren? en waarom? Laat het me weten op:

<http://menselijkerestenaduard.blogspot.com/>

7.3 Enquête Aduard

Jeroen Bruinenberg – Student Master Culturele Geografie

1. Komt u uit Aduard?

Ja Nee

2. Heeft u belangstelling voor de historie van Aduard?

Ja Nee

In 1940 zijn tweehonderd skeletten opgegraven op het voormalige kloosterterrein van Aduard. Deze skeletten liggen nu opgeslagen in het Noordelijk Archeologisch Depot. Nu is er een idee om de menselijke resten te herbegraven.

3. Wat vindt u van het idee om die skeletten te herbegraven?

4. Waarom heeft u deze mening?

7.4 Uitgetypte Interviews

Uit privacyoverwegingen zijn de uitgetypte interviews niet opgenomen in het verslag. Neem contact op met de auteur voor de uitgetypte interviews.

Contactdetails Auteur

Jeroen Bruinenberg

06 285 067 81

Jeroen_Bruinenberg@hotmail.com